entreculturas
ONG · JESUITA

A LA FRESCA

ESTRATÈGIES I RECURSOS

PER A LA CONVIVÈNCIA INTERCULTURAL I LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA

PROGRAMA D'EDUCACIÓ NO FORMAL PER A MILLORAR LA CONVIVÈNCIA INTERCULTURAL AMB UNA PERSPECTIVA DE CIUTADANIA GLOBAL

Coordinació:
Davinia de Ramón Felguera y Abigail Cárdenas Mena, Entreculturas

Autoria:
Departament de Programes d'Auca, Projectes Educatius, S.L.

Maquetació:
Julia Pérez

Impressió:
La iCreativa

Depòsit Legal:
M-6714-2022

Edita:
Entreculturas

Any:
2022

Aquesta publicació ha sigut realitzada amb el suport financer de la Generalitat Valenciana. El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva d'Entreculturas i no reflecteix necessàriament l'opinió de la Generalitat Valenciana.

S'autoritza la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, sense fins comercials, citant sempre la font.

Fundación Entreculturas
www.entreculturas.org
www.redec.org

entreculturas
ONG·JESUITA

GENERALITAT VALENCIANA
Conselleria de Participació, Transparència, Cooperació i Qualitat Democràtica

ÍNDEX DE CONTINGUTS

4 **1. TRANSFORMACIÓ CIUTADANA: EIXOS TRANSVERSALS**

7 **1.1 ELS OBJECTIUS DEL DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE I L'AGENDA 2030**

9 **1.2 EIXOS TRANSVERSALS PER A LA CONSECUCIÓ DELS OBJECTIUS DEL DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE I L'AGENDA 2030**

10 *IGUALTAT D'OPORTUNITATS ENTRE HOMES I DONES*

12 *COMPROMÍS I CURA DE LA TERRA*

16 *INTERCULTURALITAT I DESENVOLUPAMENT DE LA COMPETÈNCIA INTERCULTURAL*

17 *DRETS HUMANS I PARTICIPACIÓ CIUTADANA*

18 **2. LÍNIES DE TREBALL PER A LA MILLORA DE LA CONVIVÈNCIA INTERCULTURAL DINS DE L'AGENDA 2030**

19 **2.1 INVESTIGACIÓ SOCIAL**

20 *PRIMERA FASE: IDENTIFICACIÓ DEL PROBLEMA I OBJECTIUS DE L'ESTUDI*

20 *SEGONA FASE: FORMULACIÓ D'HIPÒTESI*

21 *TERCERA FASE: COMPROVACIÓ I VERIFICACIÓ DE LA HIPÒTESI*

21 *QUARTA FASE: FORMULACIÓ DE RESULTATS*

21 *MAPEIG D'ACCIONS DE CONVIVÈNCIA INTERCULTURAL ENTRE BARRIS COM A EXEMPLE D'INVESTIGACIÓ SOCIAL*

22 **2.2 FORMACIÓ**

24 *METODOLOGIA APS COM A EINA EDUCADORA*

26 **2.3 ACCIONS SOCIOCULTURALS A TRAVÉS DE L'ART COM A EINA MEDIADORA**

27 *LA MÚSICA*

28 *TEATRE*

29 *FOTOGRAFIA*

29 *DANSA*

30 *CUINA*

31 *CURTMETRATGES*

31 *POESIA*

32 *PINTURA*

33 **2.4 ACCIONS DE PARTICIPACIÓ CIUTADANA**

34 *SABER, VOLER I PODER PARTICIPAR*

35 *TIPUS DE PARTICIPACIÓ*

36 *ESCALA DE PARTICIPACIÓ*

37 *LIDERATGE I CURA EN LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA*

38 *EL GRUP COM A ELEMENT CLAU PER A LA PARTICIPACIÓ*

40 **3.CONCLUSIONS I BIBLIOGRAFIA**

1.

TRANSFORMACIÓ CIUTADANA: EIXOS TRANSVERSALS

A LA FRESCA

En un moment social en el qual ens qüestionem estils de vida, tant de consum com relacionals, en cerca d'una societat més justa i solidària on els drets humans no siguen qüestionats, sembla necessari continuar treballant des de l'educació per al desenvolupament dins de l'àmbit de l'educació no formal i així implicar al veïnat de territoris locals perquè puguen dirigir la transformació en les seues pròpies comunitats.

La responsabilitat d'aquesta transformació social és compartida entre els diferents membres de la comunitat, aconseguint-se així un enfortiment de la ciutadania global i la participació ciutadana davant la injustícia, gràcies als aprenentatges compartits i construïts des de les pròpies comunitats.

Tot procés comunitari no pot deixar de ser un procés educatiu i és en aquest procés en el qual busquem un canvi d'actituds i valors que vagen més enllà del pensament col·lectiu per a, d'aquesta manera, poder construir un pensament global. Es fa, per tant, necessari, que la participació ciutadana siga efectiva i transforme a la persona de passiva en activa i protagonista de les seues pròpies realitats. L'objectiu de l'educació no deixa de ser el de formar a persones d'una manera integral acompanyant els processos de presa de decisions, implicació i responsabilitat en el desenvolupament d'accions, sota la convicció que la comunitat es construeix entre tothom.

En aquest context l'educació no formal es converteix en pilar bàsic del desenvolupament comunitari. Associacions, grups i col·lectius diversos desenvolupen processos educatius amb diferents col·lectius centrats en les necessitats concretes de les persones i de l'entorn, construint d'aquesta manera processos de participació ciutadana que van encaminats, de la mà de la participació ciutadana, cap a la consecució d'una transformació social. El desenvolupament comunitari té en compte el territori, la població i els recursos dels quals es disposa per a l'acció social, sent necessari un objectiu comú i el treball conjunt.

En resum, des de l'educació per al desenvolupament es mostra una proposta d'educació no formal en la qual la comunitat es converteix, des de les diferències, l'intercanvi dels diferents sabers i la participació col·lectiva, en un agent de canvi. A més, es pretén donar visibilitat a la necessitat de formació i espais de trobada i de diàleg i intercanvi de la comunitat dins del paradigma de la ciutadania global.

És possible construir una societat basada en la corresponsabilitat, la justícia i la igualtat entre totes les persones, que tinga en compte de manera especial a aquelles més vulnerables, compensant els desavantatges que els afecten per a previndre i, en eixe cas, revertir l'exclusió social.

D'aquesta manera, és imprescindible orientar la nostra acció cap a la promoció d'una societat que trobe el seu fonament en els drets humans, entesos com a part d'una reflexió ètica compartida que estén el principi d'humanitat universal, afirmant la igualtat en dignitat i drets de totes les persones.

Per a aconseguir aquests objectius, l'educació transformadora ha de ser la base del nostre treball, apostant per

l'educació com a principal instrument de canvi social, com a dret i eina bàsica generadora de processos de transformació personal i comunitària, que es traduïsquen en la promoció de comunitats més compromeses i solidàries.

És per això que la nostra acció s'orienta a defensar l'accés universal a l'educació, entesa com a educació transformadora i emancipadora, centrada en l'educació en valors, i generadora de consciència crítica, atributs que fan d'ella una vertadera educació de qualitat. Al creure en les potencialitats d'aquesta mena d'educació, el nostre paper se centra en treballar per visibilitzar el paper que juga la qualitat de l'educació com a agent de canvi social per al desenvolupament d'una societat global més justa i igualitària. Creiem, per tant, en una educació transformadora que ha de promoure comunitats de solidaritat, on s'aprenga des de la pròpia vivència i que siguen en si mateixes el germen d'una societat transformada.

El plantejament d'una estratègia educativa i de línies prioritàries en l'àmbit de la sensibilització, incidència i educació han estat marcades en els últims anys pel context global d'insostenibilitat i la profunda i necessària transformació del nostre model social, econòmic i ambiental desenvolupat des de la segona meitat del s. XIX i durant el s. XX.

L'educació per al desenvolupament dins de l'àmbit d'actuació de l'educació no formal es converteix en un procés encaminat al desenvolupament comunitari des de coneixements, valors i actituds per a d'aquesta manera promoure una ciutadania global sensibilitzada i proactiva cap a les problemàtiques que esdevenen localment i així incidir progressivament en l'esfera global.

Per a poder contextualitzar els eixos transversals de treball sobre els quals s'asseu l'educació transformadora a la qual ens referim, resulta imprescindible esmentar els Objectius del Desenvolupament Sostenible (ODS) i l'Agenda 2030. En el següent punt els contextualitzarem, per a després passar a detallar amb major profunditat cadascun dels quatre eixos transversals que fonamenten l'educació per al desenvolupament global.

1.1

ELS OBJECTIUS DEL DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE I L'AGENDA 2030

Davant el desafiament de transitar cap a un model sostenible i just va sorgir la Declaració del Mil·lenni, on 189 països es van comprometre a aconseguir, abans de 2015, un conjunt de huit objectius quantificables (ODM, Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni), com la reducció de la pobresa extrema i la fam a la meitat, la promoció de la igualtat de gènere o la reducció de la mortalitat infantil. El progrés ha sigut substancial en molts dels indicadors plantejats, però no suficient per a aconseguir el desenvolupament equitatiu, just i global necessari per a revertir la desigualtat i la situació de pobresa i falta d'oportunitats de gran part de la població mundial.

La conferència RIO+20 (Conferència de les Nacions Unides sobre el Desenvolupament Sostenible), celebrada a Rio de Janeiro al juny de 2012, va iniciar el procés per a fomentar l'adopció d'uns nous Objectius, els denominats Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS), que permetien continuar amb l'impuls generat pels ODM dins d'un marc global de desenvolupament per a més enllà de 2015. Per a la creació d'aquesta nova agenda de desenvolupament es van realitzar consultes globals, donant participació activa a la societat civil i a diferents sectors (científics, acadèmics i representants del sector privat).

Aquesta Agenda, que va començar a implementar-se oficialment l'1 de gener de 2016, marca 17 Objectius de Desenvolupament per a l'any 2030, centrant-se per primera vegada de manera indiscutible en la urgència de trobar un model de desenvolupament sostenible i just per a erradicar la pobresa, superar la desigualtat extrema, i protegir el medi ambient. D'aquesta manera, la cerca de formes més sostenibles de relació social, econòmica i mediambiental està en la base de la nova Agenda per al Desenvolupament, erigint-se clarament com un dels principals reptes de la nova ciutadania global, presidida pels i les joves i les noves generacions.

Els objectius s'identifiquen per primera vegada de forma interrelacionada des d'una perspectiva global i amb un compromís que han d'assumir tots els països per a aconseguir la seua consecució. Reconeixen que acabar amb la pobresa i altres privacions han d'anar de la mà amb estratègies que milloren la salut i l'educació, reduïsquen la desigualtat i estimulen el creixement econòmic. Els 17 objectius mostren una mirada integral, indivisible i una col·laboració internacional renovada. En conjunt, construeixen una visió d'un futur més just per a la humanitat i per al planeta.

Tots ells, en major o menor mesura, guarden una estreta relació amb el desenvolupament comunitari, ja que necessiten que les persones de tot el món prenguen decisions, s'impliquen i es mobilitzen per a millorar les seues condicions de vida.

La consecució dels ODS a nivell global passa necessàriament per la implantació de propostes locals que busquen

la millora en la qualitat de vida de les comunitats. Sense la implicació d'entitats locals és impossible la implementació i el compliment dels Objectius del Desenvolupament Sostenible. Prop del 80% de les 169 metes que es pretenen aconseguir amb els ODS són competències atribuïbles als Ajuntaments i entitats de caràcter local, al que cal sumar la necessària col·laboració del sector privat i la societat civil en el seu conjunt.

Mentre que els ODS són globals, la seua consecució dependrà de la nostra habilitat per a convertir-los en una realitat a les nostres ciutats i regions. Tots els ODS tenen metes que apel·len directament a les responsabilitats dels governs locals i regionals, particularment al seu paper a l'hora de prestar serveis. Aquest és el motiu principal pel qual els governs nacionals i locals han de situar-se al cor de l'Agenda 2030.

En un món clarament urbanitzat, "la nostra lluita per a la sostenibilitat global es guanyarà o es perdrà a les ciutats" (Ban Ki-moon). Les ciutats i províncies es troben en una posició ideal per a transformar una agenda 2030 àmplia i abstracta en concreta i eficient. Poden enfocar els objectius i les metes d'una manera pragmàtica, i integrar-los en el seu context particular ajudant la ciutadania a entendre de quina forma l'acció local contribueix a la consecució dels ODS.

Per a tindre una idea general de les propostes que generen els ODS, a continuació incloem una imatge on apareixen tots ells, encara que en apartats posteriors els tractarem de manera transversal.

OBJECTIUS DE DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE

1.2

EIXOS TRANSVERSALS PER A LA CONSECUCIÓ DELS OBJECTIUS DEL DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE I L'AGENDA 2030

L'Educació per al desenvolupament i la ciutadania global suposa un instrument principal per a la promoció de comunitats de solidaritat en les quals s'aprenga a establir relacions justes com a germen d'una societat transformada.

Es poden distingir una sèrie de factors transversals que caracteritzen i vertebren els programes d'Educació per al Desenvolupament i la Ciutadania Global, entre els quals podem trobar els següents:

- **La igualtat d'oportunitats entre homes i dones:** com a mitjà de promoció d'una educació no sexista que elimine les desigualtats de gènere en el context educatiu. Aquest tipus d'educació ha de posar el focus en el desenvolupament integral de cada persona, independentment dels rols de gènere tradicionals.
- **El compromís i cura de la Terra:** la perspectiva mediambiental ha d'estar inclosa com a característica prioritària dels nostres materials i programes educatius, en entendre que la promoció de la dignitat humana es relaciona directament amb un medi ambient sa.
- **La interculturalitat:** per a aprendre a comunicar-nos i conviure a partir de la trobada, el respecte i el reconeixement de la nostra igualtat en dignitat i drets. Amb aquesta línia es pretén aconseguir el desenvolupament d'una "competència intercultural", entesa com l'habilitat per a desenvolupar tasques i funcions en contextos multiculturals.
- **La participació ciutadana:** com a aspecte fonamental de les societats democràtiques, i la recerca de respostes als reptes globals i interdependents del nostre temps. Aquest aspecte connecta amb la dimensió sociopolítica de l'educació, com a eina de formació d'una ciutadania forta, activa i influent, capacitada per a instar als poders públics i privats a buscar solucions conjuntes als principals problemes tant locals com globals.
- **El dret a l'educació:** com a pilar fonamental que garanteix l'existència de la resta de drets, ja que ajuda al desenvolupament integral de les persones, fomentant un pensament crític que, al seu torn, impacta sobre la forma que tenim de reivindicar l'existència de la resta de drets.

IGUALTAT D'OPORTUNITATS ENTRE HOMES I DONES

En parlar d'igualtat de gènere és necessari abordar la realitat global de la violència de gènere. La violència de gènere és un dels factors que impacten i reforcen la desigualtat de gènere. En les poblacions més vulnerables, la situació de violència de gènere intra- familiar, els embarassos precoços, el matrimoni infantil i la mutilació genital femenina són problemàtiques socials amb milions de xiquetes i dones implicades que pateixen les conseqüències físiques, psicològiques i de falta d'oportunitats. Altres pràctiques on la violència no resulta tan òbvia, com el càstig físic i psicològic, l'assetjament sexual o la privació de llibertat, contribueixen a crear una atmosfera de restriccions i amenaces contra la vida i el benestar de xiquetes i joves a tot el món.

L'Agenda inclou un objectiu específic de promoció de la igualtat de gènere, el ODS 5, que ens insta a "aconseguir la igualtat entre els gèneres i empoderar a totes les dones i les xiquetes"; a més, altres objectius contenen referències expresses a la igualtat o marquen metes que seran decisives per a aconseguir la plena igualtat, com el ODS 4, enfocat en el dret a l'educació que estableix metes com "vetlar perquè totes les xiquetes i tots els xiquets acaben els cicles de l'ensenyament primari i secundari", "assegurar l'accés en condicions d'igualtat per a tots els homes i les dones a una formació tècnica, professional i superior de qualitat" i "eliminar les disparitats de gènere en l'educació". Els ODS ens estan instant a plantejar una societat d'igualtat de gènere real, en tots els contextos socials, on homes i dones tinguen una vida digna en igualtat de condicions i oportunitats.

Així, la problemàtica de gènere hauria de ser tractada com un dels principals punts transversals de totes les accions educatives. Partim de la certesa que la igualtat entre homes i dones és imprescindible per al desenvolupament de societats justes, igualitàries i sostenibles. D'aquesta manera s'assegura que es coneguen i tracten les desigualtats entre sexes, així com causes i conseqüències.

La **igualtat de gènere** és, segons la UNESCO, la situació en què es reconeix que dones i homes tenen igualtat de drets, responsabilitats i oportunitats. La igualtat no significa que les dones i els homes són idèntics, sinó que els drets, responsabilitats i oportunitats no haurien de dependre del sexe amb el qual van nàixer.

Es defineix **l'equitat de gènere,** d'altra banda, com la imparcialitat en el tracte que reben dones i homes d'acord amb les seues necessitats respectives, ja siga donant un tracte igualitari o un diferenciat.

En l'àmbit del desenvolupament, un objectiu d'equitat de gènere sovint requereix incorporar mesures encaminades a compensar els desavantatges històrics i socials que arrosseguen les dones. En paraules de María Martín, "des de la perspectiva d'equitat de gènere, s'han de tindre en compte les condicions diferents de les que parteixen dones i homes i plantejar opcions perquè tots dos puguen desenvolupar-se d'igual forma amb les mateixes oportunitats. Per exemple, s'ha de reconèixer que les dones ara per ara tenen majors obstacles per a accedir a llocs laborals alts, a un sou equivalent al que li paguen a un home per fer el mateix treball" (Especialista en Igualtat, 2013). Així, citant a Amelia Valcárcel, «la igualtat és ètica i l'equitat és política» (2010).

Algunes de les mesures concretes que es poden promoure per a promocionar la igualtat entre homes i dones es concreten a continuació.

FER ÚS EN TOT MOMENT D'UN LLENGUATGE INCLUSIU I NO SEXISTA

És imprescindible posar èmfasi en l'ús que fem del llenguatge, perquè aquest no deixa de ser la forma que tenim d'expressar els nostres pensaments i, per tant, de perpetuar la forma que tenim d'entendre la cultura i els valors de la societat en què vivim.

És palès que la nostra llengua presenta marca de gènere, és a dir, una distinció que ens fa veure si una paraula és femenina o masculina. A més, el masculí gramatical funciona en la nostra llengua, com en moltes altres, com a terme per a al·ludir a col·lectius mixtos, o en contextos genèrics o inespecífics.

El perill implícit d'aquestes situacions és la perpetuació involuntària dels estereotips de gènere. Malgrat la reticència de les acadèmies de lletres, el debat sobre la discriminació que transmet el masculí genèric s'obri pas i porta als i les parlants a buscar estratègies per a evitar aquesta situació que consideren discriminatòria. Les pràctiques són diverses, i passen per l'ús de tots dos gèneres, del femení genèric, o d'un gènere gramatical neutre, entre altres.

La recomanació més acceptada tant per lingüistes com per parlants se centra en l'ús de termes inclusius, ja que no és considerat un ús incorrecte de la llengua. D'aquesta manera, no parlaríem de "L'home", sinó de "Les persones"; no parlaríem "dels xiquets", sinó de "La infància".

PROPORCIONAR CONTINGUTS EDUCATIUS DES D'UN ENFOCAMENT NO SEXISTA

Resulta xocant observar els continguts que consumeix la població hui dia. No sols en el col·legi, en l'institut, o en la universitat es perpètua un món predominantment masculí a través d'uns continguts educatius parcials, sinó que un altre tipus de continguts, principalment els que reben a través de la televisió, mitjans de comunicació i publicitat, són totalment masclistes. Solsona (2019) ens adverteix que "la falta de referents femenins en els diferents àmbits del saber fa que xiquetes i xiquets no disposen de models d'imitació ni de referències per a construir la seua pròpia personalitat". Segons Solsona, la falta de models de dones sàvies provoca en xiquetes i xiquets la normalització dels models hipersexualitzats que ofereixen la televisió i els mitjans de comunicació (2019).

Sabent que es produeix esta situació, és la nostra responsabilitat eliminar aquesta visió parcial en les activitats. Proporcionar models femenins, on les joves es puguen veure reflectides i sàpien que són capaces de dur a terme el que es proposen, ha de ser una de les nostres prioritats.

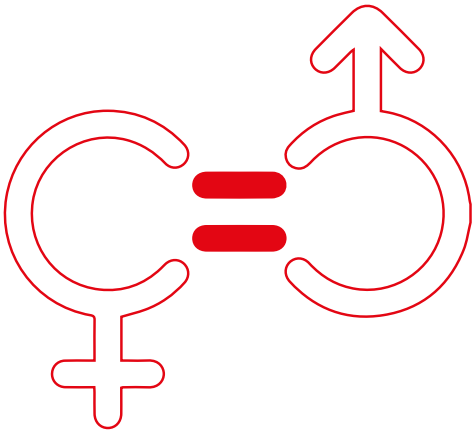

ORIENTAR I PROMOURE UNA IGUALTAT EN ELS ROLS D'INFLUÈNCIA I PRESA DE DECISIONS

Moltes vegades no ens adonem dels estereotips que tenim afermats i perpetuem mitjançant les nostres accions i discursos, ja que els rols de gènere formen part indissoluble de la nostra persona a causa de l'educació que hem rebut. És necessari reflexionar per a no transmetre aquest tipus d'estereotips quan generem estructures de participació o formem part d'elles.

De forma generalitzada, els homes tendeixen a ocupar els espais de poder i representació. No sol ser una cosa premeditada, sinó que aquesta tendència sorgeix a partir de l'educació rebuda i la tradició instaurada, en la qual la figura masculina ocupa els llocs públics, i la dona se centra en els privats.

Per això és tan important que auto-analitzem les nostres accions: no hem de seguir criteris discriminatoris de gènere en cap de les accions de la nostra vida diària, hem de fomentar la igualtat en els espais de trobada i intercanvi i diàleg, i en la preparació d'accions de participació ciutadana.

Propiciar especialment la participació i l'assumpció de rols de presa de decisions i lideratge entre les dones i xiquetes participants en qualsevol mena de projecte educatiu, fomentant la seua participació en els espais d'influència i presa de decisions, suposa una discriminació positiva necessària per a aconseguir una igualtat real.

COMPROMÍS I CURA DE LA TERRA

El canvi climàtic afecta a totes les regions del món. Els casquets polars s'estan fonent i el nivell de la mar està pujant. En algunes regions, els fenòmens meteorològics extrems i les inundacions són cada vegada més freqüents, i en unes altres es registren onades de calor i sequeres.

Aquests fenòmens comporten una necessària problemàtica a nivell humà. Les inundacions, la deterioració de la qualitat de l'aigua, la disminució de recursos hídrics, la transmissió de malalties per l'aigua i el canvi en la seua distribució, les temperatures extremes, els danys causats a les infraestructures i a l'agricultura, etc. Tot això genera entorns hostils per a les persones, que veuen modificat el seu hàbitat i han d'emprendre diferents accions per a millorar la seua qualitat de vida o fins i tot simplement per a sobreviure.

Els països i les regions on més estesa està la pobresa són els llocs on el canvi climàtic colpeja més fort, encara que aquests siguen els que contribueixen en menor mesura al calfament global. Des de fa temps, la lluita contra la pobresa s'enfronta a les conseqüències del canvi climàtic, ja que les poblacions més vulnerables del planeta depenen directament dels recursos del medi. El calfament global provoca, en aquests llocs, que les formes bàsiques de subsistència desapareguen (disminució d'accessibilitat a aigua potable deguda a la deterioració de les fonts de proveïment, increment dels riscos alimentaris per la deterioració de les terres ocasionat per les sequeres i la degradació del sòl, etc.), la qual cosa incrementa l'índex de malalties, pobresa i de migració a altres llocs.

Segons el Centre de Monitoratge de Desplaçaments Interns, en 2018 es van registrar 17 milions de desplaçaments relacionats amb desastres naturals i amb els efectes del canvi climàtic, mentre que un altre informe elaborat pel Banc Mundial assegura que el canvi climàtic expulsarà de les seues llars a 140 milions de persones en els pròxims 30 anys. El Panell Intergovernamental del Canvi Climàtic (IPCC), per part seua, assegura que per a l'any 2050 la xifra de desplaçats ambientals pot aconseguir els 250 milions.

Desgraciadament, aquestes situacions fomenten l'existència d'un entorn problemàtic, on es dóna lloc a situacions de violència generades per les grans tensions a les quals es veuen sotmeses les persones en la cerca de la seua supervivència. L'augment de la pressió sobre els recursos naturals, units als alts nivells de desigualtat i corrupció, solen ser els detonants d'aquestes situacions.

D'altra banda, la principal conseqüència del creixement econòmic continu en el qual ens situem d'algun temps ençà és la generació d'una producció massiva de béns i serveis. Tota esta producció ha de ser consumida, per la qual cosa el sistema ha desenvolupat estratègies molt efectives per a lligar a les persones al consum, que des de fa unes dècades també és una activitat que es realitza contínuament.

Paradoxalment, per a poder mantindre aquest sistema de producció i consum estem contaminant i danyant la nostra pròpia llar. La pròpia lògica del sistema capitalista genera la creació artificial de necessitats de consum, amb l'objectiu de mantindre un nivell de producció constant. D'aquesta forma, el consum afecta al medi directament, per la generació de residus derivats dels béns de consum, i indirectament, pels processos de producció que exploten el medi.

Per si això fóra poc, en un món globalitzat, si hi ha països que poden gaudir d'un desenvolupament no perjudicial per al medi és perquè els processos de producció s'han traslladat a altres països, que són els que pateixen les pitjors conseqüències del model de creixement actual. A causa d'aquesta realitat, recolzada en processos com la deslocalització empresarial, moltes vegades dóna la sensació que els països menys desenvolupats són els que més contaminen.

Si no visquérem en un món globalitzat econòmicament, les regions pobres serien les menys contaminants. En canvi, a causa dels processos de deslocalització i de subcontractació empresarial, les activitats industrials més contaminants s'han traslladat als espais menys desenvolupats. Els països rics no contaminen tant com els pobres, però això és pel fet que es valen d'aquests últims per a realitzar les activitats de producció industrial.

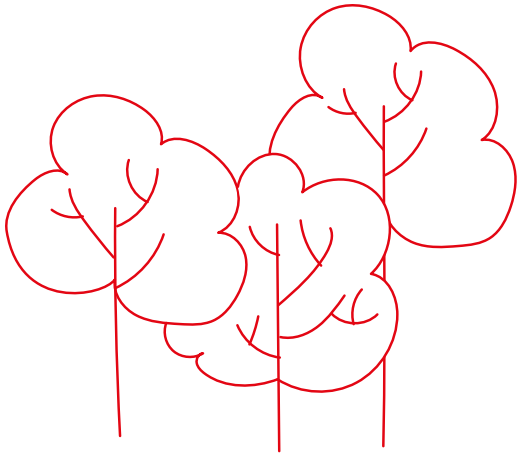

Aquest context de consum i producció té conseqüències, no únicament socials, sinó també mediambientals. El canvi climàtic anunciat és hui dia una realitat, i les perspectives d'impacte sobre les persones poden ser perjudicials en termes d'amenaces a la salut, seguretat alimentària, degradació dels recursos naturals i increment dels desastres naturals (que afecten en major mesura a les societats més vulnerables), migracions massives, augment de la pobresa i protecció de la infància i la joventut.

És per això que el model actual contribueix a accelerar els perills que comporta el canvi climàtic, especialment per a la sostenibilitat del planeta, i el desenvolupament de les futures generacions. Ens trobem, segons l'últim decàleg de compromisos ambientals publicat per Greenpeace al setembre de 2015, davant un repte global relacionat amb la transformació del model energètic, social i cultural, que ha de passar per la protecció del medi ambient i una coexistència harmònica assentada en l'ús responsable dels recursos naturals, la regulació de l'autoconsum i la defensa dels béns comuns.

La història de la desigualtat i la pobresa està vinculada amb l'explotació dels recursos naturals de tal forma que afona les seues arrels en la colonització i es prolonga fins als nostres dies de la mà de la globalització. La màxima del creixement econòmic a qualsevol preu, la creixent demanda (segons els cicles) de matèries primeres, i l'especulació amb el seu preu en els mercats internacionals constitueixen, entre altres, alguns dels factors principals que conformen el teló de fons de l'explotació dels recursos naturals.

Construir camins cap a la sostenibilitat ambiental es converteix també en un dels grans reptes a afrontar per a garantir la vida digna de totes les persones que habitem el planeta.

Enfront d'aquesta desoladora situació, els ODS recullen diversos objectius encaminats al foment de la cura del medi ambient i l'ecologia, entre ells el ODS 12, que demana "Garantir modalitats de consum i producció sostenibles", que contempla la necessitat de reduir el desaprofitament d'aliments o la quantitat de deixalles que es generen, l'ordenació i ús eficient dels recursos naturals, o el ODS 13, que ens insta a "Adoptar mesures urgents per a combatre el canvi climàtic i els seus efectes", el qual persegueix lluitar contra les accions humanes que contribueixen al canvi climàtic i plantejar maneres de minimitzar el seu impacte en la vida de les persones.

A pesar que el canvi que es requereix per a millorar la situació és estructural, les persones individualment poden iniciar molts xicotets canvis que porten a una menor petjada ambiental. Algunes de les accions que es poden emprendre són les que es recullen a continuació.

CONSUM RESPONSABLE I COMERÇ JUST

En la voràgine consumista en la qual vivim resulta complicat a vegades parar-nos a pensar si estem fent un consum responsable dels béns que utilitzem. L'educació per a l'austeritat, la reflexió i la selecció sobre els béns de consum resulta imprescindible per a disminuir la sobreexplotació de recursos naturals.

Aquesta educació per a la sostenibilitat està presidida per les ja no tres, sinó fins a set R, que nomenem a continuació:

- **Reflexionar:** el primer pas per a acostar-nos a aquesta sostenibilitat és ser persones reflexives i crítiques. Els éssers humans, com els altres éssers vius, formem part d'un tot interrelacionat: la naturalesa. Qualsevol acció que antepose als éssers humans en detriment de la naturalesa repercuteix de manera directa o indirecta en el benestar humà actual i el de les generacions esdevenidores. La informació i l'educació ambiental són claus perquè la ciutadania puga repensar la seua manera de consumir. Les decisions coherents amb aquesta postura són molt diverses: triar béns i serveis compromesos amb el medi ambient, caminar, anar amb bicicleta o en transport públic en lloc del cotxe privat, donar suport a l'ús de les energies renovables i fugir en la mesura del possible de l'ús de combustibles fòssils, consumir aliments frescos, de temporada i pròxims, vestir robes realitzades amb fibres naturals, etc.
- **Rebutjar:** els productes tòxics, no biodegradables o no reciclables han de quedar- se fora de la llista de la compra. Aquest tipus de productes poden estar en molts àmbits de la llar i, sempre que es puga, cal rebutjar el seu ús i substituir-los per uns altres més respectuosos amb el medi ambient. La neteja de la casa o de la bugada es poden fer de manera ecològica sense recórrer a productes industrials. Les etiquetes i la informació

al consumidor dels productes poden ajudar a destriar quins cal rebutjar. Conèixer bé els símbols de reciclatge pot servir per a saber si els materials es recuperaran quan acabe la seua vida útil. Alguns productes tenen un gran impacte ambiental i, per això, convé rebutjar-los. És el cas dels articles que utilitzen CFC, causants de la destrucció de la capa d'ozó, uns altres que tenen una alta petjada de carboni, consumeixen una gran quantitat d'aigua, causen la desforestació de boscos verges, es basen en el tràfic il·legal d'espècies amenaçades o utilitzen arts de pesca il·legals o sobreexploten dels caladors, entre altres. Com a possibles substituts, es poden consumir els productes que garanteixen la utilització sostenible dels boscos (segell FSC) o dels recursos pesquers (segell MSC), els productes ecològics o de comerç just.

- **Reduir:** el resultat de la fórmula és evident, menys béns, menys despeses, menys explotació dels recursos naturals i menys contaminació i residus. No cal deixar de consumir, sinó fer-ho amb cap. Abans d'adquirir un nou producte, convé preguntar-se si de debò és necessari. Es pot reduir l'impacte ambiental de moltes maneres: per exemple, en comprar, evitant els productes amb un empaquetat excessiu, o triant les grandàries grans i els productes concentrats per a generar menys fems i, alhora, estalviar diners. L'aigua no és un bé inesgotable, encara que el semble cada vegada que s'obri l'aixeta. Diversos consells permeten reduir el seu consum sense que patisca el nivell de benestar. D'igual manera, la generació d'energia suposa la utilització en gran part de combustibles que generen contaminació, com el petroli o materials radioactius, i l'explotació de la naturalesa. La despesa en energia també es pot disminuir a casa mitjançant unes quantes pautes senzilles.

- **Reutilitzar:** prolongar la vida útil dels béns contribueix a l'estalvi domèstic i a disminuir l'impacte ambiental. Els envasos o productes d'usar i tirar són l'antítesi d'un consum responsable i ecològic. La reutilització és possible de moltes formes. En fer la compra, convé portar bosses de roba o d'altres materials que permeten el seu ús prolongat i eviten les perjudicials bosses de plàstic. Les bateries recarregables són menys nocives que les d'un sol ús. Els fulls de paper es poden utilitzar per tots dos costats i les caixes de cartó es poden aprofitar més vegades per a guardar altres objectes. Els llibres, els discos, la roba, etc. es poden intercanviar entre familiars i amics, i tampoc està de més fer-se un volt pels mercats de segona mà. El barat ix car, no sols per a la butxaca, sinó també per al medi ambient. Els productes molt barats de mala qualitat no duren res i acaben en el fem. En el seu lloc, els ben elaborats es poden reutilitzar més vegades. Cuidar de manera adequada els productes, fer cas de les recomanacions dels fabricants i reparar-los sempre que es puga afavorirà que duren més. Una forma més sofisticada de reutilitzar és

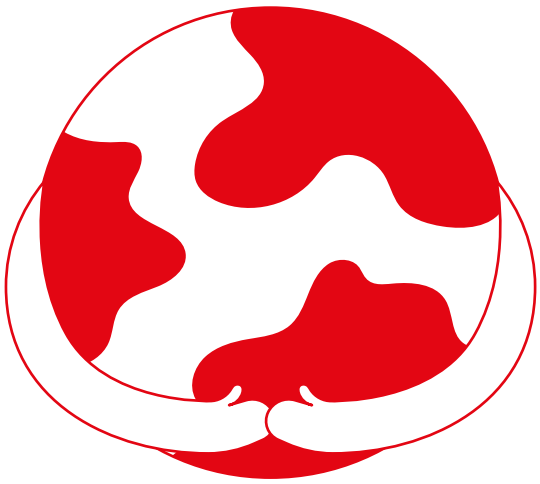

el denominat "upcycling", que transforma un objecte sense ús o destinat a ser un residu en un altre d'igual o major utilitat i valor. Els consumidors aconsegueixen nous productes i s'estalvien diners.

- **Reciclar:** separar els residus de manera adequada per al seu posterior reciclatge és una acció amb múltiples beneficis mediambientals. Els fems reciclats no acaben en els abocadors, cada vegada més saturats, sinó que els materials rebutjats s'aprofiten per a elaborar nous béns i, per això, s'evita l'extracció de noves matèries primeres i es redueix el consum d'energia en la seua elaboració. En reciclar una llanda d'alumini, s'estalvia una quantitat d'energia similar a la que consumeix un televisor durant tres hores. Un bé amb alumini reciclat consumeix un 5% de l'energia que necessitaria si es basara en material verge. De manera similar, els consumidors també poden practicar el compostatge, un sistema que transforma el fem orgànic i el dota de diverses aplicacions ecològiques.

- **Redistribuir:** els desequilibris entre els països rics i pobres no sols afecten els seus habitants, sinó també al medi ambient. La humanitat ha duplicat en els últims 40 anys la seua petjada ecològica global, de manera que el consum actual es basa en la utilització dels recursos d'altres territoris o de generacions futures. Si totes les persones del món visqueren com un ciutadà mitjà dels EUA o d'Unió dels Emirats Àrabs, es necessitarien més de 4,5 planetes Terra. El medi ambient i la humanitat no poden suportar de manera indefinida aquest desenvolupament insostenible i, per això, cal redistribuir el consum de manera equitativa. Els productes amb una menor petjada ecològica o basats en principis de comerç just poden disminuir aquestes diferències.

- **Reclamar:** els/les consumidors/es poden i deuen tindre una participació activa en les activitats que influeixen en la seua vida quotidiana. La llei empara la possibilitat

de reclamar i exigir actuacions que contribuïsquen a millorar el medi ambient i la qualitat de vida dels ciutadans. Les línies d'acció són molt diverses: reclamar a les institucions més mesures per a conservar i recuperar el medi ambient, reclamar més infraestructures per a poder reciclar, reclamar un major suport als productes ecològics i a les energies renovables, reclamar l'ús de bosses reutilitzables en els supermercats en comptes de les d'usar i tirar, reclamar més productes reciclats i reciclables, reclamar més informació mediambiental, etc. Els/les consumidors/es són la base del sistema productiu i les seues decisions de compra poden modificar les tendències del mercat. Per això, realitzar un consum responsable és una manera indirecta de reclamar a les empreses que incloguen la variable ecològica en els seus béns i serveis.

Totes aquestes mesures poden afectar des de l'alimentació (reduir, per exemple, la ingesta de carn) al transport (promoure l'ús de la bicicleta i del transport públic com a formes de mobilitat sostenible), passant per la neteja (evitar substàncies contaminants), la calefacció i il·luminació (substituir les bombetes incandescents per les de baix consum o, millor, les LED) o la planificació familiar, etc., etc. (Button and Friends of the Earth, 1990; Silver and Vallely, 1998; García Rodeja, 1999; Vilches and Gil, 2003).

PENSAMENT CRÍTIC EN FAVOR DE LA SOSTENIBILITAT

Es precisa un canvi de mentalitat que implique un major pensament crític, possibilitant aquest al seu torn la transició a un model més sostenible, la qual cosa implicaria, entre altres, contribuir a:

- Contemplar els problemes ambientals i del desenvolupament en la seua globalitat, tenint en compte la seua estreta vinculació i les seues repercussions a curt, mitjà i llarg termini, tant per a una col·lectivitat donada com per al conjunt de la humanitat i el nostre planeta.
- Comprendre que no és sostenible un èxit que comporte el fracàs d'uns altres, la qual cosa exigeix substituir la competitivitat per la cooperació.
- Transformar la interdependència i la globalització en un projecte plural, democràtic i solidari, un projecte que oriente l'activitat personal i col·lectiva en una perspectiva sostenible, que respecte i potencie la riquesa que representa tant la diversitat biològica com la cultural i afavorisca el gaudir.

En essència, es proposa impulsar un pensament solidari, superador de la tendència a orientar el comportament en funció d'interessos particulars a curt termini, o del simple costum, i que contribuïsca a una correcta percepció de l'estat del món, genere actituds i comportaments responsables i prepare per a la presa de decisions fonamentades (Aikenhead, 1985) dirigides a l'assoliment d'un desenvolupament culturalment plural i físicament sostenible (Delors, 1996; Cortina et al., 1998; Sachs, 2008). L'educació per a la sostenibilitat persegueix, en definitiva, aconseguir una profona revolució de les mentalitats i, solidàriament, del model socioeconòmic vigent en l'actualitat.

PARTICIPAR, MOBILITZAR-SE I RECLAMAR EL COMPLIMENT DE MESURES DE PROTECCIÓ DEL MEDI AMBIENT

La mobilització ciutadana en l'exigència de la promoció de la protecció del medi ambient ha de ser part fonamental de la nostra acció. No sols n'hi ha prou amb prendre la iniciativa a nivell individual, sinó que caldrà fer un pas més i mobilitzar-nos pel compliment de les mesures de protecció del medi ambient a més nivells. Per a això, la mobilització haurà d'anar destinada a promoure el compliment de la legislació de protecció del medi ambient i de la defensa de la biodiversitat, denunciar les polítiques de creixement continuat (incompatibles amb la sostenibilitat), denunciar els delictes ecològics, col·laborar activament amb associacions que defensen la sostenibilitat (ja siga a nivell econòmic, voluntari, etc.), promoure el Comerç Just, reivindicar polítiques informatives clares sobre totes les problemàtiques mediambientals, ciberactuar…

La posada en pràctica de totes aquestes accions contribueix a la cura del medi ambient perquè ajuda a conscienciar a altres persones i promoure que canvien el seu estil de vida per a adaptar-ho a les noves necessitats mediambientals.

INTERCULTURALITAT I DESENVOLUPAMENT DE LA COMPETÈNCIA INTERCULTURAL

El fenomen de la globalització comporta la integració, en tots els terrenys, de tot el planeta. El món s'ha convertit en un, desapareixen les fronteres geogràfiques i econòmiques i les xarxes de comunicació mantenen connectats a tots els països i economies del món.

En aquest context s'insereix el fenomen migratori: fluxos de població que constitueixen un repte en la nostra societat, que s'enfronta a la diversitat cultural i a les diferents maneres d'entendre la vida i la convivència.

La mobilitat humana és una dinàmica global i creixent en el nostre planeta. En l'actualitat hi ha més de 1.000 milions de migrants en el món, per a molts d'ells i elles es tracta de migracions forçades, desplaçaments en els quals abandonar la seua llar és una qüestió de supervivència. Una de cada 113 persones en el món és sol·licitant d'asil, desplaçada o refugiada, i el fan en un context en el qual assistim amb preocupació, a una hostilitat que augmenta cada vegada més cap a les persones estrangeres, i amb traves majors a la circulació de persones.

Es fa imprescindible l'educació per a la pau, com una estratègia eficaç per a promoure una cultura de solidaritat i acolliment que protegisca tant del racisme, com de la xenofòbia, i altres extremismes de qualsevol altra índole.

D'aquesta manera, s'impulsa el respecte, el gust per la trobada i el compromís amb l'hospitalitat cap a les persones culturalment diferents, les i els migrants, refugiats i desplaçats.

La convivència intercultural és definida com "l'acció de viure en companyia d'un altre o uns altres", segons la Reial Acadèmia de la Llengua. Suposa el compartir de manera interactiva entre persones i grups de persones i en algunes ocasions comporta problemàtiques de convivència que poden provocar xocs culturals, falta d'assimilació cultural i espais d'hostilitat.

Segons Carlos Giménez, la convivència intercultural es basa en quatre elements fonamentals:

- Esforç d'aprenentatge recíproc per part de les diferents cultures.
- Context d'igualtat i tolerància entre les persones de diferent origen cultural.
- Normes socials de convivència, que han de ser comunes per a totes les persones integrants de la societat intercultural.
- Mecanismes establerts de resolució de conflictes, doncs, certament, la convivència no implica absència de conflicte, sinó tindre eines per a assumir-los i transformar-los.

La necessitat de la construcció de societats interculturals es reflecteix en el ODS 16, que ens parla de la importància de "Promoure societats pacífiques i inclusives per al desenvolupament sostenible".

La promoció de situacions de trobada possibilita que les persones puguen conéixer, comprendre i desenvolupar actituds d'empatia amb les situacions en les que viuen milions de persones en el món. L'educació per a la ciutadania global és un potent factor possibilitador i un aspecte clau del desenvolupament social i sostenible. És fonamental per a aconseguir que les persones puguen millorar les seues condicions de vida i és una potent eina per a impulsar la igualtat de gènere i la interculturalitat en empoderar a les poblacions més vulnerables, així com per a fomentar actituds reflexives i crítiques amb els models actuals de producció i consum que suposen una amenaça per a l'ecosistema.

DRETS HUMANS I PARTICIPACIÓ CIUTADANA

La concepció mateixa de ciutadania global es construeix sobre el reconeixement dels drets de les persones, generant consciència, compromís i responsabilitat des d'una perspectiva crítica. Al mateix temps afavoreix la necessària reflexió sobre el que significa ser un/a ciutadà/na, en relació a la plena realització de totes les persones, entenent-les com a subjectes de plens drets.

Un dels assoliments ciutadans ha sigut el fet que es reculla la llibertat d'expressió i manifestació com a dret humà i fonamental. Aquest reconeixement va molt més enllà d'unes eleccions, la participació s'exerceix tots els dies i en una pluralitat de dimensions. El foment de la participació ciutadana requereix espais de trobada, intercanvi, diàleg i formació prèvia perquè es porte a efecte amb una mirada social i crítica en benefici de la comunitat. Es fa, per tant, necessari, que la participació ciutadana siga efectiva i transforme a la persona de passiva en activa, protagonista de la seua pròpia realitat i del món que l'envolta.

La humanitat ha avançat molt en la presa de consciència sobre la dignitat de la persona, així com en el procés de fer efectius mecanismes per a protegir-la a través dels drets humans. Actualment, encara queda molt per recórrer, uns drets han avançat més que uns altres. A nivell internacional el contingut de la declaració Universal dels Drets Humans de 1948, es va concretar en Pactes Internacionals (Pacte internacional pels drets Civils i polítics, i Pacte Internacional pels Drets socials, Econòmics i Culturals) que van entrar en vigor en 1976. La gran majoria d'Estats van ratificar tots dos pactes, però el seu desenvolupament és molt desigual: en general i, malgrat les diferències entre països, els drets civils i polítics (anomenats "de primera generació") compten amb més garanties si es fes efectius que els drets econòmics i culturals (anomenats de segona generació).

Actualment, la creixent desigualtat mundial i l'estat de pobresa extrema en el qual es troba part de la població mundial suposa la vulneració de drets bàsics per a la supervivència, com l'accés a l'aigua potable, a l'alimentació saludable, o el dret a tindre un habitatge i una vida digna.

Partim de la necessitat de promoure projectes vivencials de participació en els contextos d'educació no formal, que oferisquen espais d'aprenentatge, reflexió i acció social capaços de fomentar en la ciutadania l'adquisició de competències i habilitats per a donar resposta als reptes als ens que enfrontem com a societat.

Davant aquesta situació, resulta imprescindible tindre la cultura de pau, la sostenibilitat i la igualtat de gènere com a temes palanca per a abordar la ciutadania global i el desenvolupament sostenible.

La trobada amb altres persones i altres realitats suposa una experiència vital amb una gran capacitat de transformació personal i social. Serà clau generar espais que permeten que les experiències comunitàries s'articulen, creant xarxes de treball i sinergies que optimitzen el potencial transformador de l'educació, propiciar l'obertura dels barris, generant en els propis veïns i veïnes identitat d'agent de transformació social i reforçant el teixit comunitari. Potenciar les accions de mobilització liderades pels propis veïns i veïnes, accions de sensibilització - exposicions, teatre social, trobades d'arts -, sobre qüestions vinculades als ODS pot ajudar a fomentar la participació ciutadana.

L'educació té la missió de contribuir al fet que les persones desenvolupem les capacitats i competències necessàries per a moure'ns en un món global i divers, per a reconèixer i saber interaccionar amb altres cultures diferents, on es pose en joc no sols allò cognitiu, sinó també les emocions, allò afectiu, un coneixement profund que passa pel tu a tu.

Per aquest motiu és tan important insistir en la trobada amb altres realitats, amb altres cultures i altres interessos que es qüestionen les mateixes problemàtiques globals i que volen contribuir a construir un món més just des d'allò local.

El foment al respecte de la diversitat no passa per aprofundir en el contingut del que significa la diversitat, sinó que passa per viure aquesta diversitat des d'allò afectiu i emocional, des de la interacció amb l'altre diferent a mi, reconeixent allò que ens uneix i ens mou. En la mesura que s'intercanvien experiències de ciutadania global es podran anar trencant els estereotips o prejudicis creats a nivell social i que en moltes ocasions dificulten la convivència amb la diversitat.

2.

LÍNIES DE TREBALL PER A LA MILLORA DE LA CONVIVÈNCIA INTERCULTURAL DINS DE L'AGENDA 2030

A LA FRESCA

2.1 INVESTIGACIÓ SOCIAL

La investigació científica es caracteritza per ser un procés format per unes fases d'actuació successives, que exigeixen l'aplicació més rigorosa possible del mètode i les tècniques científiques, i busquen trobar la resposta o aprofundir en la resolució de problemes concrets, precisos.

El camp de les Ciències Socials sol fer ús de la investigació aplicada, on es pretén la resolució d'un problema pràctic, immediat. Es duu a terme en relació amb els problemes reals i en les condicions en què apareixen (treball de camp) situa l'èmfasi en la resolució d'un problema concret, ací i ara, en una situació localitzada. Se centra en preveure o predir, i actuar.

La investigació social es diferencia d'altres investigacions en les dificultats que comporta conèixer a fons i amb objectivitat les realitats socials; a causa de la seua complexitat:

- El caràcter qualitatiu dels fenòmens i aspectes de la realitat social provoca que, a vegades, l'extern, o material de les accions i esdeveniments socials, no és sempre el més important, i sí el que subjau a elles, com poden ser ideologies, actituds, etc.
- La investigació social versa sobre idees morals (solidaritat, autoritarisme...) i aquestes són inquantificables o molt poc.
- En l'estudi dels fenòmens socials intervenen un gran nombre de variables, la majoria de les vegades en interacció mútua i fins i tot desconegudes.
- Hi ha un alt grau de variabilitat dels fenòmens socials en l'espai i en el temps.
- La investigació té una innegable influència en el mateix objecte d'investigació, la societat.
- L'investigador o investigadora mai pot ser totalment independent i neutral respecte a la societat en la qual investiga, ja que és part d'ella.
- La investigació social és freqüent que es referisca a grans poblacions, però com és impossible treballar amb tants subjectes alhora, s'estudien algunes mostres, que poden no necessàriament ser representatives.
- Les variables objecte d'estudi no es poden observar directament, la qual cosa obliga a observar en la seua representació variables més concretes que siguen indicadors d'aquestes variables generals.

La investigació social suposa una base per a la implementació de projectes basats en l'Animació Sociocultural (ASC), entesa com una construcció de processos que es fan en col·lectivitats, buscant augmentar l'autonomia tant individual com grupal mitjançant mètodes actius.

El treball de l'animador o animadora sociocultural part d'un interès comunitari, ja que busca situar-se en les realitats per a captar les necessitats, mobilitzar per a descobrir i comprendre els vertaders interessos, organitzar i coordinar les accions, i finalment, buscar les solucions i la noves relacions que faciliten la millora i transformació social.

La ASC té com a imprescindible l'ús de tècniques d'Investigació-Acció participativa on:

- La investigació sorgeix de l'acció i els seus protagonistes.
- La investigació es desenvolupa en les programacions.
- Els resultats redunden en l'optimització de l'acció.
- L'Animació Sociocultural és promotora de valors

Qualsevol procés d'investigació compta amb diverses fases, que com a mínim seran les que recollim a continuació.

PRIMERA FASE: IDENTIFICACIÓ DEL PROBLEMA I OBJECTIUS DE L'ESTUDI

Segons Dewey (1933), la primera etapa del mètode científic és l'admissió d'una dificultat, un obstacle o un problema. Una vegada identificat el "problema", és convenient reduir-lo a una pregunta específica que ha de precisar el que ha de fer-se per a obtindre una resposta.

Els problemes d'investigació es poden obtindre de l'experiència, que és la via principal que s'utilitza en la investigació social i l'única per a la qual s'ha anomenat investigació social aplicada i, d'altra banda, de la teoria.

SEGONA FASE: FORMULACIÓ D'HIPÒTESI

Una vegada que s'ha concretat el problema, examinada la bibliografia i seleccionat l'enfocament de la investigació, s'està en condicions de formular les hipòtesis (resposta potencial o possible a la qüestió plantejada).

Segons Gloria Pérez Serrano (1990) es pot indicar que les hipòtesis proporcionen una explicació del fenomen i permeten ampliar el coneixement d'una àrea. En la investigació social per a obtindre coneixements que siguen fiables cal anar més enllà de la simple recol·lecció de dades aïllades i buscar interrelacions que existeixen entre elles. D'altra banda, les hipòtesis subministren a l'investigador una formulació racional que siga comprovable en un estudi d'investigació. També donen direcció a la investigació perquè una vegada formulades, delimiten la naturalesa de les dades per a comprovar la proposició i proposen una base per a triar una mostra de subjectes amb la qual es farà la investigació. I finalment, Gloria assenyala que les hipòtesis ofereixen una estructura per a presentar l'informe sobre les conclusions de l'estudi.

TERCERA FASE: COMPROVACIÓ I VERIFICACIÓ DE LA HIPÒTESI

Caldrà rebutjar-la en el cas que no es verifique. Ací es dissenya com es realitzarà la investigació; quines son les variables a estudiar, com s'estudiaran; per a després posar a prova o contrastar amb la realitat, la hipòtesi a través de les conseqüències. És necessari definir les variables que intervenen i comprovar la seua relació. En un projecte d'Intervenció Social ens interessa esbrinar la manera de com influir sobre les variables que poden originar canvi social.

QUARTA FASE: FORMULACIÓ DE RESULTATS

Aquesta fase suposa establir les conclusions resultants de la investigació que hem dut a terme per a poder estendre o generalitzar posteriorment els resultats. Aquesta és l'última fase del mètode experimental.

MAPEIG D'ACCIONS DE CONVIVÈNCIA INTERCULTURAL ENTRE BARRIS COM A EXEMPLE D'INVESTIGACIÓ SOCIAL

Per exemplificar tot el procés descrit, i en relació amb la realització del projecte que ací estem abordant, una de les tècniques emprades és la del Mapeig Social.

El Mapeig Social és una eina que s'utilitza per a contar una història sobre el que està succeint en les comunitats.Quan es realitza un mapeig social, els membres de la comunitat generen dades sobre la situació en què es troba aquesta. Aquestes dades poden ser des d'un inventari d'infraestructures per a vianants, fins a dades de salut pública, violència barrial, etc. La finalitat de la recollida d'aquestes dades és generar una base sobre la qual poder implementar diverses intervencions, adaptades a la realitat concreta davant la qual ens trobem.

És important remarcar que el centre, en el Mapeig Social, és la pròpia comunitat; quines necessitats té, quines manques es troben, i de quins recursos disposa. El Mapeig Social pot servir per a empoderar a les comunitats, ja que li proporciona oportunitats de tindre una influència duradora i positiva sobre si mateixa. Els mapes que es generen poden utilitzar-se per a documentar les necessitats comunitàries i fer costat a la generació de programes per a millorar les situacions precàries.

En el cas concret del Projecte davant el qual ens trobem, seria necessari conèixer si es realitzen accions de convivència intercultural barrial en diferents punts de la Comunitat Valenciana, i el mapeig serveix per a recollir aquestes dades.

Aquesta investigació ens servirà per a donar resposta a les següents necessitats:

- Generar una proposta ètica per a plantejar les causes de fons, així com les claus per a reorientar l'acció sobre la base de la realitat social i ambiental del nostre món.
- Analitzar quins són els valors, models que hi ha de fons i quins altres camins podem assajar per a la creació d'un model nou que sane la Terra, que avance cap a una societat més justa i basada en el benestar de les persones.
- Crear una proposta política que ens dóna el marc i el recorregut de l'acció per a transitar com a ciutadania cap a 2030 i aconseguir els Objectius de Desenvolupament Sostenible.
- Generar una proposta pedagògica com a eina per a una ciutadania que es convertisca en agent de la transició cap a nous models i estils de vida compromesos amb la justícia i la sostenibilitat.

2.2 FORMACIÓ

L'exigència d'una educació de qualitat per a totes les persones s'engloba dins del paradigma per a la Ciutadania global. És imprescindible que aquesta educació siga enriquida des de l'educació popular i la pedagogia ignaciana apostant així per una educació integral, alliberadora i transformadora.

Una educació que en l'àmbit dels principis és, per tant:

- Humanista, Orientada al ple desenvolupament del potencial de cada persona en totes les seues dimensions. Que toca la profunditat i el sentit per a provocar transformacions personals des de les quals construir canvis socials.
- Coherent, amb la preferència pel punt de vista, les necessitats i els drets de les persones que més pateixen a causa de la injustícia.
- Ètica, és a dir, que parteix d'un determinat judici moral sobre els processos socials mundials i que té una intencionalitat de transmissió en valors.
- Política, això és, que parteix d'una idea de societat global construïda sobre la centralitat de la dignitat humana, la justícia, la solidaritat i la prioritat en les persones i grups més vulnerables i que s'orienta a formar a persones compromeses amb aquest ideal social.
- Integral, que involucra i mobilitza totes les dimensions de la persona: física, cognitiva, afectiva i espiritual.
- Alliberadora, de visions distorsionades i inclinacions que dificulten la comprensió del món i el compromís en la seua transformació; de postures deterministes, immobilistes o pragmàtiques sobre les estructures socials que generen injustícia.
- Empoderadora, ja sobre la base de l'autoconeixement, l'acceptació i la sana autoestima, ha d'enfortir les capacitats per a escriure la pròpia història, individual i col·lectiva, en un context d'interdependències i de relacions justes.
- El procés d'aprenentatge ha d'adaptar-se a les persones i els seus contextos i acollir totes les seues circumstàncies. Les persones han de ser agents actives i protagonistes dels seus propis processos d'aprenentatge.
- Els i les educadores han de ser facilitadors de l'experiència d'aprenentatge, acompanyants i referents d'estils de vida.
- L'aprenentatge es produeix a partir de la pròpia experiència. Una experiència que ha de ser integral i que es viu en aproximar-se a realitats d'injustícia; a liderar alternatives de canvi, a col·laborar amb uns altres, resoldre conflictes, formar part d'un grup solidari i d'un moviment ampli per la justícia en posar en marxa accions de compromís social i en intercanviar reflexió i

projectes amb persones d'altres països per a construir narratives comunes sobre realitat global.

- La reflexió sobre la pròpia experiència que permeta anar avançant en el procés i tornar a passar l'acció des de perspectives més lliures i completes.
- L'aprenentatge emocional-autoconsciència i gestió emocional, especialment de les emocions morals-s'integre en l'aprenentatge de valors al costat de la reflexió moral.
- L'aprenentatge d'habilitats per a relacionar-nos amb les altres persones des de l'autoestima, el respecte, la justícia s'integre en l'aprenentatge de valors.
- L'avaluació del procés individual i grupal servisca per a acompanyar millor a les persones i grups, per a reorientar la intervenció al servei de la millora contínua.

Això implica partir de l'Animació Sociocultural, la Informació i assessorament juvenil i l'Educació per a la participació, relacionades entre si, no entenent una sense les altres en el marc d'una educació en valors i solidària, acostar-nos al públic, a l'administració local i al carrer, com a lloc de trobada i de construcció social, provocant la seua implicació i protagonisme, la incidència política i la participació ciutadana.

Les intervencions socioculturals reclamen accions educatives. Per això, considerem que les situacions socials s'han d'abordar des de la pròpia societat, però també des de l'educació amb la finalitat de millorar-la. Però una Educació que partisca de la participació i que siga:

- Activa i Compromesa (Cogestió). Postula el concurs, l'acció i l'adhesió dels subjectes i grups als propis processos de desenvolupament sociocultural.
- Processual i no ocasional. S'ha d'exercir de manera permanent i no amb caràcter puntual.
- Realista i factible. Concretar propostes d'acció que siguen viables i realitzables perquè no es convertisquen en una mera coartada.
- Facilitadora de l'enriquiment personal i de la comunitat. Amb principis de solidaritat i compromís igualitari amb les tasques col·lectives.

Una educació de qualitat contribueix no sols a un canvi de valors, sinó a un canvi d'estructura política, social i econòmica. L'educació es concep com a instrument de transformació que obri oportunitats, sent l'eina més poderosa per a combatre la desigualtat i construir un món millor. És un dret humà que a la seua vegada és la clau per a accedir a la resta de drets fonamentals i, sobretot, per a protegir la dignitat de totes les persones i la justícia global.

L'educació no formal cobra una especial importància com a eina de transformació social, amb dimensions personal i comunitària. A través dels processos educatius des del punt de vista de desenvolupament comunitari, es pretén la construcció d'una societat civil activa, solidària, compromesa amb els temes col·lectius i que reclame el seu protagonisme en el desenvolupament dels processos socials i polítics en el marc local i amb una mirada global. Ajuda a aprofundir en la construcció de comunitats sostenibles, donant resposta a la necessitat de fer del nostre entorn un lloc en el qual tots els drets de totes les persones siguen respectats i en el qual es promoga de manera efectiva la participació ciutadana, la gestió democràtica i transparent de recursos i la igualtat de gènere.

Entenem que l'educació per al desenvolupament dins de l'àmbit d'actuació de l'educació no formal es converteix en un procés encaminat al desenvolupament comunitari des de coneixements, valors i actituds per a d'aquesta manera promoure una ciutadania global sensibilitzada i proactiva cap a les problemàtiques que esdevenen localment i així incidir progressivament en l'esfera global. Segons Marchioni: "el desenvolupament comunitari és un procés de modificació i millora d'una comunitat dut a terme pels membres de la pròpia comunitat davant problemes comuns". En definitiva, busquem que siga la pròpia comunitat la que actue davant les necessitats i inquietuds que li són pròpies, apropiant- se de la corresponsabilitat que tenim totes i tots en la consecució d'una realitat sostenible, justa i solidària.

Els processos comunitaris no deixen de ser processos d'aprenentatge continu que permeten canvis d'actituds i escales de valors des d'una formació integral que afavoreixen el pensar col·lectiu i d'aquesta manera ampliar la mirada global. Per això hem de destacar una participació ciutadana efectiva treballant des de diferents escales de participació que ens permeten identificar i transformar a ciutadans actius en protagonistes.

És important no perdre de vista la necessitat d'acompanyar aquests processos des de la conformació de grups, la cohesió, la presa de decisions, la mediació per a la resolució de conflictes, la responsabilitat compartida en el desenvolupament d'accions que afavorisquen a este pensar col·lectiu.

Qualsevol acció educativa des de l'àmbit de l'educació no formal hauria de convidar expressament a l'acció, entenent l'educació per a la ciutadania global com a eina fonamental de participació activa en un context social, ambiental i econòmic entès com a oportunitat de canvi. Per a això, hauria de partir almenys dels següents objectius fonamentals:

- Aprendre a dissenyar utopies: fomentant la presa de consciència sobre la capacitat humana per a generar

nous escenaris relacionals i diferents formes d'organització social, econòmica i política, en relació amb la necessitat d'avançar cap a un model més just i inclusiu.

- Assajar alternatives promotores de canvis culturals: identificar i posar en marxa alternatives que promoguen la cultura de la solidaritat i el bon viure en diferents àmbits: consum, participació sociopolítica, relacions veïnals, expressions culturals i artístiques, etc.
- Impulsar una educació transformadora, incorporant metodologies educatives que afavorisquen els aprenentatges proposats per a la campanya en els centres on treballem.

METODOLOGIA APS COM A EINA EDUCADORA

Sens dubte, un dels reptes de l'ensenyament és obrir noves portes al coneixement superant el model tradicional de matèries situades en compartiments estancs. Deixar enrere l'aprenentatge memorístic-repetitiu de l'escola tradicional, on l'alumnat siga el protagonista del seu propi procés d'aprenentatge, exigeix una nova concepció del sistema d'ensenyament-aprenentatge.

En aquest sentit, en aquest procés d'ensenyament-aprenentatge la investigació es torna clau com a base fonamental per a obtindre un aprenentatge significatiu.

S'entén per educació transformadora aquella educació que proposa accions que tinguen en compte la sostenibilitat ambiental, els drets humans, la igualtat i l'equitat de gènere i que tot això vaja en coherència en els diferents departaments institucionals on es desenvolupa.

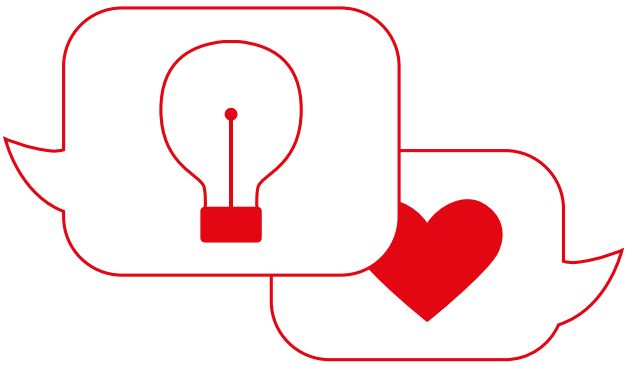

Una vertadera educació transformadora està acompanyada d'una mirada crítica de la realitat, per la qual cosa tracta d'aprofundir més enllà del nivell discursiu dominant i hegemònic per a generar accions de cura cap al medi ambient i les persones. Aquest tipus d'educació genera una consciència de Ciutadania Global, ja que es fa necessària una visió local i global al mateix temps per a abordar les complexes problemàtiques que succeeixen en el nostre entorn pròxim i llunyà.

L'Aprenentatge Servei (ApS) representa el binomi resultant de dos elements ben coneguts (l'aprenentatge, i el servei solidari i transformador), que en unir-se generen una realitat nova que intensifica els efectes de cadascun d'ells, presos per separat.

L'aprenentatge millora el servei, perquè l'incorpora en processos d'acció-reflexió-acció participativa, de manera que el que s'aprèn, en un context de servei i transformació social, es pot transferir reinvertint el coneixement en forma de nova acció i socialitzant- lo en la construcció de xarxes. Així, l'aprenentatge permet prestar un servei de qualitat a la comunitat. El servei millora l'aprenentatge, el motiva i dota de sentit, li aporta experiència vital, integrant l'àmbit emocional i actiu de la persona, i permetent així extraure nous aprenentatges. En l'ApS es fonen, doncs, intencionalitat pedagògica i intencionalitat de transformació social.

Es tracta d'una proposta educativa que combina processos d'aprenentatge i de servei a la comunitat en un únic projecte ben articulat en el qual els participants aprenen alhora que treballen en necessitats reals de l'entorn amb la finalitat de millorar-lo.

Aquesta definició es fonamenta en certs principis pedagògics que emmarquen la proposta: primerament, parteix d'una concepció de l'aprenentatge basada en l'exploració, l'acció i la reflexió per a destacar l'aplicabilitat del coneixement; a més, entén que l'educació en valors suposa partir de situacions problemàtiques i enfrontar- se a aquests reptes des de l'experiència directa, a través de les eines que ens brinda la intel·ligència moral i amb l'ajuda de la cultura moral; finalment, parteix de la idea que l'educació per a la ciutadania ha d'estar basada en la participació activa, responsable, cooperativa i solidària que pretén contribuir a la millora de la societat.

En aquest sentit, podem dir que l'ApS amb enfocament de drets suposa un projecte educatiu amb utilitat social ja que detecta necessitats reals de la comunitat i actua sobre elles.

Les pròpies característiques de l'ApS obrin múltiples possibilitats a l'hora de dissenyar projectes tant en espais d'educació formal com no formal. Aquests projectes comparteixen cinc aspectes comuns o requisits bàsics per a la implementació: l'aprenentatge, el servei, el projecte en si, la participació i la reflexió.

- L'aprenentatge ha de ser sistematitzat, associat al servei que es pretén donar, i ha d'explicitar el que els seus protagonistes aprendran abans, durant i després de la seua realització. Els aprenentatges ajuden a comprendre la realitat, a diagnosticar les necessitats, a realitzar un servei de qualitat, a revisar la pròpia acció i a millorar-la en un futur.

- El servei ha de ser autèntic i respondre a les necessitats reals de l'entorn immediat, pròxim o global, amb l'objectiu de transformar-lo. Els projectes d'ApS s'inspiren en els principis d'alteritat, solidaritat, justícia, equitat, reciprocitat, etc. D'aquesta manera, el servei en l'ApS fuig d'accions de caràcter assistencialista, i provoca un impacte formatiu i transformador en els seus protagonistes i en l'entorn en el qual s'actua.

- És necessària una clara intencionalitat pedagògica, un projecte educatiu planificat i avaluat per part de l'educador/a. En l'ApS el servei ha de ser de qualitat, permetent extraure la dimensió pedagògica de les seues accions i de les vivències que es deriven d'elles. Aquesta és, precisament, una de les principals tasques educatives en els projectes d'ApS.

- Les experiències d'ApS han de fonamentar-se en la participació activa, superant així propostes merament informatives. Aquesta és la base sobre la qual es construeixen els aprenentatges i el que els converteix en veritablement significatius. La intensitat d'aquest protagonisme deu, lògicament, adequar-se a l'edat, maduresa i capacitats de les persones participants.

- En l'ApS resulta imprescindible reflexionar sobre el procés seguit, els aprenentatges realitzats i l'impacte del servei. Aquesta reflexió permet integrar nous aprenentatges i adequar-los per a millorar la qualitat del servei, alhora que ajuda a superar actituds paternalistes en percebre els seus protagonistes, mentre que aprenen amb el servei que realitzen.

D'altra banda, la materialització d'un projecte d'ApS ha de partir necessàriament d'un anàlisi crític de la realitat. Anterior a la proposta d'un projecte d'ApS, s'analitza el context i s'identifiquen situacions susceptibles de millora pensant en les persones amb les quals s'intervé o en el grup en el seu conjunt. S'analitzen els punts forts de cadascun dels membres del grup i del grup en el seu conjunt a fi d'identificar les possibilitats de creixement personal i grupal en les diferents propostes que es puguen fer. De la mateixa manera, es tracta d'ajustar aquest anàlisi de la realitat i de les accions que emergisquen del grup a les seues possibilitats reals de dur-les a terme, i d'acompanyar a les persones i al grup en aquest procés.

A l'hora de seleccionar el projecte a realitzar, serà important conéixer bé els nostres punts forts i limitacions (autoconeixement), per a poder així materialitzar una acció assequible a les possibilitats del grup, concreta i realitzable, que no es convertisca en motiu de frustració. Novament, les figures de referència tenen un paper important, sent els qui ajuden a valorar els pros i contres, i les diferents opcions (pensament crític) que porten a l'elecció de l'una o l'altra experiència (presa de decisions).

Una vegada decidit i planificat el projecte, arribarà el moment d'executar el nostre projecte transformador. En qualsevol procés grupal és normal que sorgisquen discrepàncies i diferents maneres d'interpretar un mateix fet. Aquests moments de crisis poden convertir-se en veritaderes oportunitats per a treballar l'assertivitat, el maneig d'emocions i sentiments i la solució de problemes i conflictes. Parlem d'experiències que transcendeixen al propi grup i que el posaran en contacte amb altres realitats i diferents recursos, sent per a això imprescindible el desenvolupament de les relacions interpersonals.

Després de l'execució, serà el moment d'avaluar, entenent-se això com no sols l'avaluació de l'activitat per part del grup, sinó també de l'evolució per part de la persona facilitadora de les destreses que s'han anat aprenent. L'avaluació pot ser una nova oportunitat per a treballar diferents destreses psicosocials, reprenent com es va solucionar aquell moment de conflicte o afavorint l'anàlisi crític dels objectius reeixits.

L'objectiu de les accions haurà de ser l'enfortiment de capacitats de tots els subjectes, la qual cosa a nivell social es podria concretar com a "construcció de ciutadania" i "construcció de responsabilitat política". L'ApS i altres mètodes d'educació transformadora aporten una sèrie de competències clau en la formació de ciutadans i ciutadanes compromeses amb el canvi social, i capaços i predisposades a la participació i a la mobilització social.

2.3

ACCIONS SOCIOCULTURALS A TRAVÉS DE L'ART COM A EINA MEDIADORA

L'art en qualsevol cultura ocupa un element fonamental d'acció i trobada. Per això, suposa una eina idònia per a facilitar trobades improbables.

L'art és proveïdor d'eines que fomenten la reflexió crítica sobre temes d'actualitat, però amb una important condició de permutació i adaptabilitat: no necessita de grans recursos (instruments, infraestructures), així com tampoc d'un gran coneixement tècnic, i, no obstant això, afavoreix el caràcter d'organització social de determinats grups, en general desfavorits i marginals respecte a la cultura dominant (Gonçalves de Paula, 2006).

Així mateix, enfront de la detracció causada per l'equívoca relació de l'art, sobretot, amb la legitimació del sexisme imperant en la nostra societat, partim d'una posició que veu en aquest argument la clau per a desenvolupar una proposta de programa que evidencie la qualitat de l'art com a instrument pedagògic: l'art actua com a lent a través de la qual podem analitzar, qüestionar i transformar les desigualtats, així com desplegar perspectives subversives en resposta a les estructures de poder (Kruse, 2014).

Un dels llocs on podem observar si efectivament la nostra visió de món contempla la diversitat cultural, és l'espai de la comunicació, en qualsevol de les seues formes. I el llenguatge construeix realitats; en expressar-nos, verbal, corporal o amb signes, deixem de manifest la nostra manera de veure el món. Per aquest motiu, resulta essencial observar els múltiples espais de comunicació humana i pensar en les formes que utilitzem per a comunicar-nos, particularment els mitjans per a comunicar-nos. Les arts han de ser sotmeses al mateix anàlisi crític del qual són subjectes altres mitjans de comunicació, ja que posseeixen la mateixa responsabilitat social.

Les arts són en si mateixes mitjans de transmissió cultural, on les creacions provenen de les experiències o l'imaginari dels creadors, carregats de significats que comparteixen amb els seus pares artistes, però també d'elements constitutius de la seua identitat individual i col·lectiva, dins d'un context o varis. Com ho esmenta Aristòtil (2009), les arts són tècniques de reproducció de la realitat, variades en les seues formes, estils i mitjans d'imitació, però amb un objectiu comú que seria manifestar una idea respecte de l'observat i provocar alguna cosa en els espectadors.

LA MÚSICA

La música és una de les expressions més fabuloses de l'ésser humà ja que aconsegueix transmetre de manera immediata diferents sensacions amb independència de la nostra procedència cultural. La música és un complex sistema de sons, melodies i ritmes que l'ésser humà ha anat descobrint i elaborant per a obtindre una infinitat de possibilitats diferents. La música permet expressar emocions i sentiments molt profundes, ens ajuda a canalitzar-los, així com a exposar qui som i la cultura i tradicions en les quals hem crescut.

Tal com succeeix amb moltes altres formes d'expressió cultural, la música és una manera que té l'ésser humà per a expressar-se i representar diferents sensacions, idees, pensaments. Així, la música és de vital importància no sols per la seua bellesa i valor estètic (tots dos elements de summa rellevància pel que fa al patrimoni cultural d'una comunitat o d'una civilització), sinó també com a suport a partir del qual l'ésser humà es pot comunicar amb uns altres i també amb si mateix (ja que la música pot ser gaudida tant social com individualment).

Part del que ens fa ser humans és la música. Totes les cultures, des de les primeres civilitzacions fins a les més actuals, creen música. És un punt de contacte indiscutible entre les diferents cultures, i un llenguatge, d'alguna manera, universal.

Els processos musicals, igual que les diferents pràctiques musicals empleades en temps i llocs determinats, estan també ancorats en creences, tradicions i valors d'aquests temps i llocs; per això sempre són relatius. La música té valor perquè constitueix un mitjà d'implicació social i cultural; és sobretot una manifestació del context humà en la qual sorgeix i existeix.

La competència intercultural pot ser desenvolupada a través de la música des d'una dimensió social; la gènesi de la conducta musical comença abans de nàixer. Això revela que la participació musical es desenvolupa de manera primerenca en la vida d'un xiquet a través d'una interacció social compartida. Aquest fet posa de manifest el valor de la música com a eina per a millorar la competència intercultural a través d'una adequada interacció musical (Hargreaves et al., 2002).

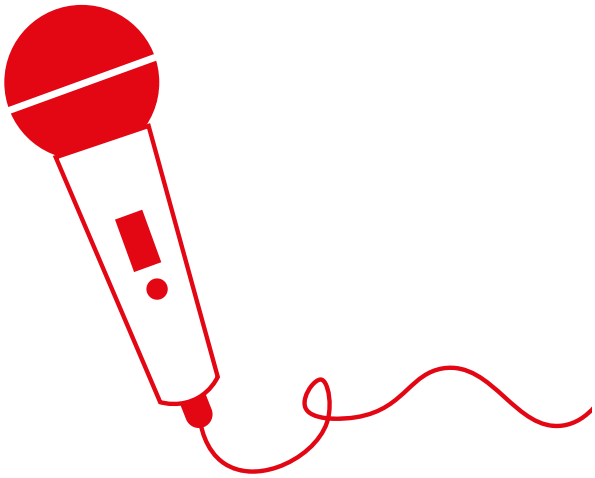

CANÇONS COM A EINA DE REIVINDICACIÓ

La música, com acabem de comentar, és una forma de comunicació que transcendeix més enllà del llenguatge. No obstant això, un instrument especialment rellevant de la música és la veu. Els missatges que podem construir a través de les lletres de les cançons impacten de manera contundent en els qui les escolten. La música pot omplir-se del significat o el simbolisme que puguem donar-li; i amb això, canviar la nostra manera de pensar.

Entenem que les cançons, per tant, tindrien els mitjans per a ser masclistes o feministes, reivindicatives, pacifistes, infantils, estar plenes d'humor… i tota una infinitat de característiques.

Per a aportar aquest significat, potser el primer en què pensem siga en la lletra de les cançons. I amb raó: les lletres donen un missatge que ens arriba en un codi perfectament desxifrable, que és el llenguatge. El rap és un dels gèneres que més s'han utilitzat per a manifestar-se des de la música contra l'ordre establert.

La creació de cançons amb lletres reivindicatives pot ser un punt de trobada molt interessant entre idees i cultures.

PERCUSSIÓ

El ritme és un dels components clau de la música. Compartir processos rítmics individuals i posar-los en comú amb els d'altres persones ajuda al desenvolupament tant de la competència intrapersonal com la interpersonal.

A través de la percussió, entesa com el conjunt d'instruments rítmics que produeixen so quan són percutits

(colpejats), es poden transmetre sentiments i emocions sense la necessitat que hi haja una extensa base musical prèvia. D'aquesta manera, compartir a través de la percussió pot ajudar a generar sinergies on totes les persones siguen capaces d'aportar el seu ritme, individualment, per a la construcció d'un producte global.

És important en la posada en pràctica d'aquesta mena d'activitats deixar de costat els clixés típics que en cada cultura pogueren existir i sentir-se part d'un col·lectiu únic i canviant: el grup.

Algunes tècniques emprades per a aconseguir aquest propòsit (Pérez-Aldeguer, 2012c), consisteixen en la utilització de mètodes de notació musical alternativa, diferents maneres d'interacció (repetir, acompanyar o respondre) i el disseny de maneres fàcils per a tocar (espera, obstinato, redoblament o solo), a més d'incloure, de forma integrada, la figura de compositor, intèrpret i oïdor en tots els membres del grup.

TEATRE

El teatre és la branca de l'art escènic relacionada amb l'actuació, que representa històries enfront d'una audiència usant una combinació de discurs, gestos, escenografia, música, so i espectacle.

La importància del teatre, igual que les arts en general, és la d'expressar i comunicar idees i sentiments de tal manera que siga entretingut i didàctic crear una catarsi entre l'espectador o espectadora i l'actor o actriu, és una comunió entre el món real i el món literari, mitjançant el teatre podem endinsar-nos a mons de fantasia i realitat.

La importància és actual i no actual, el teatre vist des d'este punt de vista és allò que aporta a la societat. I passe el temps que passe sempre serà una manifestació artística, un mitjà de comunicació.

Particularment, l'art dramàtic és el lloc on de manera més tangible podem observar representacions culturals, ja que es posen en escena sensacions, emocions i representacions col·lectives, mitjançant el llenguatge escènic, la qual cosa seria un símil de les formes quotidianes que tenim de relacionar-nos, generant un diàleg amb les representacions culturals pròpies de les audiències presents en l'acte comunicatiu, la qual cosa de per si mateix es constitueix com un procés educatiu.

El teatre com a activitat educativa s'ha plantejat, des d'una perspectiva tradicional, com una pràctica complementària on les persones participants assisteixen a representacions teatrals per a acostar-se des d'un punt de vista lúdic, de manera que poden presenciar com cobra vida l'acció teatral i així estimular la seua sensibilitat i gust estètic. Aquesta pràctica, encara que convenient, no deixa de ser una activitat passiva en la qual s'exclouen alguns dels aspectes essencials que pot aportar el teatre en la formació artística.

És en la pràctica de l'activitat teatral a través del muntatge d'una obra completa on es revela la capacitat del teatre com una activitat formativa total, que integra diferents aspectes: formatiu, lúdic i humà, indispensables per a l'educació dels alumnes.

D'acord amb les noves concepcions educatives, en la pràctica teatral l'actor o actriu és protagonista del seu propi aprenentatge, de manera que exercita les seues habilitats personals, de memòria, expressivitat i creativitat, així com les relacionades amb l'autoestima i iniciativa. Totes aquestes capacitats individuals es reforcen amb el treball en grup, un vertader treball cooperatiu en el qual l'esforç d'una persona és el de totes. Depenen, confien i aporten en el desenvolupament d'un projecte, des dels assajos fins a la posada en escena, i culmina en la representació, on viuen el reconeixement del treball realitzat i la satisfacció de l'èxit compartit.

Aquesta activitat es desenvolupa en un ambient relaxat i lúdic, on gaudeixen de cada part del procés, la qual cosa contribueix al fet que es reforce l'aprenentatge i s'assenteixen valors com la sensibilitat, la dedicació, la cooperació, l'empatia i la il·lusió, que resulten primordials en la formació integral.

Per tant, podem afirmar que la pràctica del teatre, pel seu valor formatiu i humà, compleix amb diversos objectius essencials de l'educació, ja que desenvolupa i reforça les capacitats individuals i les habilitats socials de les persones participants, la qual cosa redunda en un major rendiment en altres activitats i en el seu millor desenvolupament personal.

FOTOGRAFIA

La fotografia és considerada una de les activitats artístiques més importants de l'ésser humà i la seua rellevància té a veure amb molts factors que beneficien tant al que la porta avant com a qui actua com a públic de les seues obres. La fotografia és tal vegada una de les últimes arts a desenvolupar-se ja que, a diferència de la pintura, l'escultura, la música, l'arquitectura o la literatura, no va existir com a tal fins a finals del segle XIX quan van començar a crear-se els primers formats de fotografia primitiva.

Entenem per fotografia a l'acte mitjançant el qual una persona, a través de l'ús d'una càmera fotogràfica preparada per a reflectir la realitat que s'observa a partir de l'ús de lents i del treball amb la llum, retrata un instant o moment particular de la vida. La fotografia té com a característica que genera una imatge que serveix com a record d'este moment que tal vegada no torne a repetir-se i que a més és vist i comprès a través dels ulls de qui trau la fotografia, la qual cosa pot fer que aqueixa imatge també es torne irrepetible per este fet, ja que ningú tal vegada torne a tindre la mateixa mirada.

La fotografia pot ocupar-se de diferents qüestions com per exemple el paisatge, la vida quotidiana, situacions de violència, la vida en diferents espais, com la ciutat, per exemple, la microfotografia, etc. La varietat és il·limitada i l'interessant és que això fa que aquesta activitat es torne summament important perquè permet al públic observar una infinitat de situacions que d'una altra manera quedarien perdudes o no serien conegudes per no haver estat present un fotògraf o fotògrafa en el moment apropiat. Això és clarament visible, per exemple, amb el cas de les fotografies històriques que serveixen als i les especialistes per a rearmar i reconstruir un moment específic en la història o en la vida quotidiana de temps passats: les fotografies de principis de segle ens mostren com es vivia, com es vestien, com duien a terme les seues tasques les diferents persones de la societat d'una manera molt més fidel i realista que qualsevol pintura o obra d'art.

La fotografia també és molt important no sols pel que ens deixa sinó pel que li permet aconseguir a la persona que la duu a terme. En aquest sentit, aquesta activitat requereix del desenvolupament de certes habilitats que un pot no tindre del tot, per exemple, la paciència, l'observació detallada de l'entorn, la creativitat, la inventiva, la permanent cerca d'imatges úniques, etc.

Una de les característiques essencials de la fotografia és el seu rol de testimoni i prova gràfica de la realitat. És un art de trinxera que té com a rol captar, no sols la bellesa de les coses, sinó allò que denúncia, que és molest i que moltes vegades és, fins i tot, difícil d'observar. Sense esta visió crítica d'aquesta disciplina, difícilment podríem pensar en ella com una aportació a la nostra societat, a la història que ens precedeix i al llegat d'aquests temps que ha de romandre com a testimoniatge de moments polítics, geogràfics i, com no, culturals.

Per aquestes raons, a més del simple goig d'estar enfront d'una imatge commovedora, la fotografia també posseeix un enorme potencial pedagògic. El món actual està plagat d'estímuls diversos. En este context, és fonamental educar en el llenguatge visual com una manera d'adquirir i desenvolupar les capacitats que permeten a les persones conéixer el seu entorn i desenvolupar una lectura crítica de la realitat.

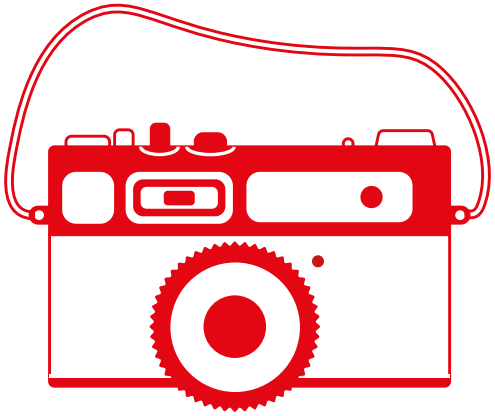

DANSA

Són pocs els canvis que ha experimentat la dansa, en la seua essència, des de la prehistòria i l'antiguitat. Continua portant inherent un marcat component social, però en les múltiples definicions de dansa és fàcil apreciar diferents enfocaments en funció del prisma de la persona que l'aborde.

La dansa parteix del moviment natural i espontani de cada ésser humà. No busquem qualitats específiques en les persones, sinó que partim de les seues possibilitats. Autors com Bohen, Leipzig, Shurtz (Leese, S. i Packer, M. 1992) coincideixen que aquesta sorgeix de l'espontaneïtat i dels impulsos emocionals definint-la com una expressió dels sentiments interns. Isadora Duncan (2003), una de les

precursores de la dansa lliure, la considera com una cosa natural. No es tracta de tornar a la persona una professional de l'àmbit de la dansa, sinó d'utilitzar la dansa com a moviment natural a fi de sentir el seu cos i descobrir-se.

La dansa és alguna cosa que totes les persones podem practicar, perquè des d'aquesta òptica és moviment, i el moviment és una cosa natural que existeix en la vida. És un fet. "Estudien el moviment de la terra, el moviment de les plantes i els arbres, dels animals, el moviment del vent i les ones, i estudien llavors els moviments d'un xiquet. Trobaran que el moviment de totes les coses naturals es produeix amb una expressió harmoniosa" (Duncan I. 2003:90).

Així llavors, la dansa es converteix en bon recurs per a treballar el desenvolupament d'habilitats físicoacognitives, socials i emocionals. Les autores Leese S. i Packer M. (1982:21) comenten, que "la dansa com a educació hauria de ser una experiència globalitzada i pot ser definida com l'activitat espontània dels músculs sota la influència d'alguna emoció". D'això es dedueix que la dansa és alguna cosa a l'abast de totes les persones i que l'espurna del moviment són els propis impulsos emocionals interns de cadascuna.

Les arts, i dins d'elles la dansa, són indispensables per a aquesta proposta pedagògica. En aquests anys estan prenent força propostes innovadores en els processos d'ensenyament/aprenentatge dins de les institucions. No obstant això, han existit des de sempre; i en concret, la dansa, ha sigut utilitzada antigament per les diferents cultures com una via de connexió profunda de l'ésser cap a la transcendència, apareixent com la més antiga de les arts.

La naturalesa social de la dansa possibilita treballar les relacions i enfocar-les de manera positiva, aconseguint, d'aquesta manera, nexes més sans. I és que, un dels factors fonamentals per a la representació de l'esquema corporal és l'experiència social. "Les comparacions amb altres xiquets i xiquetes s'aniran fent predominants, reapareixent el jo com a espill de la imatge que de nosaltres mateixos obtenim en la vida i els intercanvis socials" (Cooley, en Palacios, J. Et all, comp. 1999:358).

La dansa s'entén per tant com una activitat col·laborativa i cooperativa que fomente un espai d'integració, i desenvolupa per tant, relacions igualitàries basades en el respecte i la tolerància. Això implica portar a la pràctica destreses i habilitats socials positives com ara l'empatia, el respecte, la col·laboració i el treball en equip. Totes elles, clau per a la millora de les relacions interpersonals.

CUINA

La idea de "cuinar" és considerada com una activitat específicament de l'ésser humà. En 1773, l'escriptor escocès James Boswell va expressar, en observar que "cap animal cuina", que l'Homo sapiens era l'"animal cuiner".

La cuina és una forma d'art i, com a tal, té característiques pròpies de la cultura en la qual vivim. Generar un punt de trobada entre persones de diferents procedències, amb diferents costums, suposa una excel·lent oportunitat d'intercanvi i creixement individual i grupal.

La gastronomia constitueix un ampli camp d'estudi i d'investigació intercultural: el que mengem, com ho preparem, com, quan i on ho mengem... Són diferents aspectes que uneixen i separen a les cultures, que determinen formes de vida i de comportaments socials i individuals.

L'organització de jornades gastronòmiques interculturals és una forma molt atractiva de fomentar i desenvolupar la interculturalitat. Tant en centres educatius com en associacions i organitzacions es duu a terme aquest tipus

d'activitat amb la finalitat de fomentar la convivència i el coneixement de les diverses cultures que formen part del seu entorn. Compartir i provar diferents menjars de diferents llocs és una manera perfecta de compartir experiències, gustos... Són formes diferents de fer, sentir o viure, de manera que serveix no sols per a conéixer la diversitat cultural sinó per a entaular noves relacions. És sabut per tots i totes que en cada lloc es menja diferent, ja que el clima també és diferent i es cultiven aliments diferents; així mateix, el menjar està directament relacionat amb el protocol de cada cultura i, per això, si coneixem els horaris de menjars i com hem de comportar-nos en la taula, evitarem provocar malentesos culturals.

Per això, creiem és molt beneficiós dur a terme activitats de tipus gastronòmic per a acostar diferents cultures i que ens brindarà l'oportunitat de conéixer de primera mà com és l'elaboració dels plats i el coneixement dels hàbits relacionats amb el menjar.

CURTMETRATGES

El cinema ens parla de la vida, de la real, de la qual ens envolta, i també de la somiada, d'altres mons possibles. El cinema descriu, però també promou valors i perpetua estereotips i models de conducta, garantint així l'statu quo en la seua cara més perversa. Tot això ens serveix per a construir el nostre imaginari col·lectiu i per això és important generar contingut que entenga la diversitat com una part positiva i enriquidora de la nostra manera de veure i entendre el món.

De la mateixa manera que el teatre, la realització de curtmetratges ens ajuda a la generació d'espais d'interrelació, però el seu paper per a sensibilitzar té també una gran importància.

La realització de curtmetratges ens brinda la possibilitat de la seua difusió posterior, i per tant suposa una eina per a una sensibilització atemporal i deslocalitzada, que pot tindre un impacte posterior a la seua realització.

POESIA

La poesia és una de les formes més belles, artístiques i pures del llenguatge. A través de la paraula, s'han creat meravellosos poemes que han quedat gravats en la història. No obstant això, no és un gènere al qual se li atribuïsca un gran valor educatiu i per això és important destacar que existeixen molts beneficis i activitats derivades d'aquest art.

La poesia enriqueix el nostre ús del llenguatge: té una estructura més complexa i elaborada que la prosa a la qual estem acostumades i a més permet assimilar i incorporar l'ús de noves paraules al nostre vocabulari. A més, desenvolupa habilitats comunicatives: amb la poesia es potencia l'expressió verbal, per exemple, mitjançant les rimes.

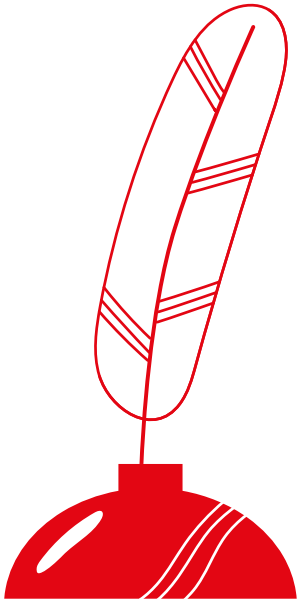

La poesia fomenta la creativitat, imaginació i la comprensió, ja que cada persona interpretarà un mateix poema o crearà un poema sobre un mateix tema de diferents maneres segons les pròpies vivències.

La poesia potencia el llenguatge artístic a través del ritme i la musicalitat, així com l'expressió d'emocions i sentiments. Els poemes estan replets de valors, de sentiments, de pors, alegries, confessions, sensibilitats, etc.

Permet conéixer altres cultures, gràcies a autors com Rubén Darío, Bécquer, Góngora, entre altres, podem conéixer altres expressions, costums o tradicions, d'altres èpoques. A més ens ajuda a posar-nos en comú amb altres persones, eliminant barreres.

Existeixen algunes experiències molt interessants que utilitzen la poesia com a eina educativa.

PINTURA

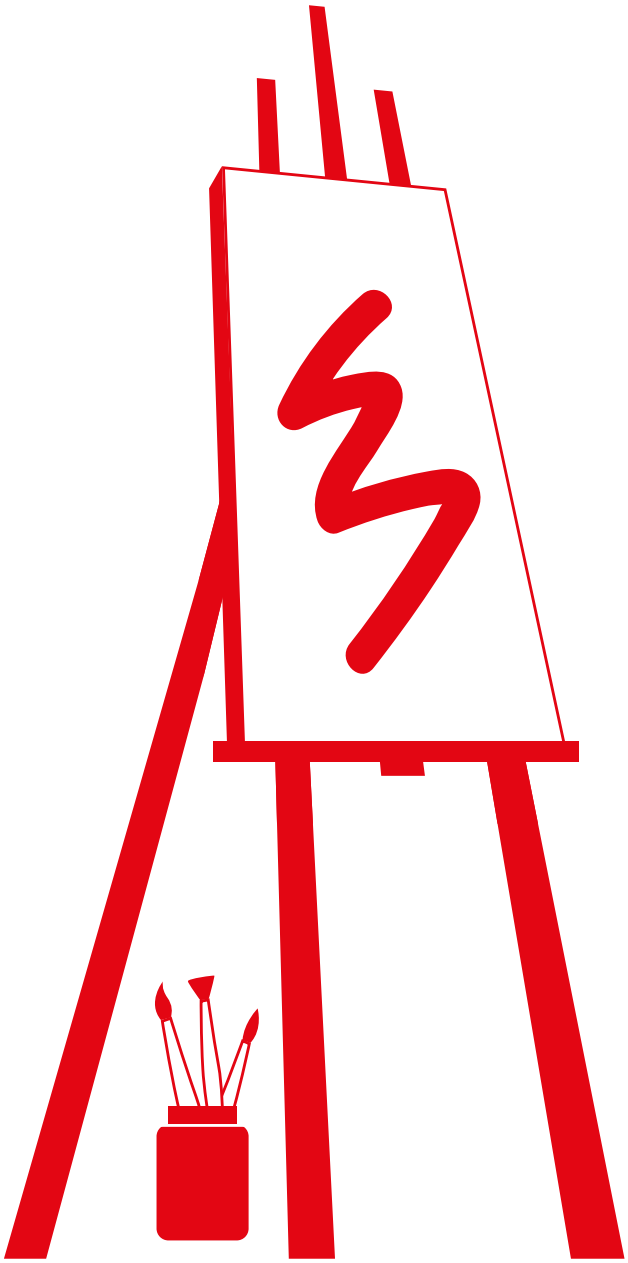

L'art de la pintura, com a instrument de construcció, de relació social i com a canal per a fer aflorar emocions i maneres de sentir, ens brinda oportunitats de relació interpersonal.

La pintura estimula la comunicació, la creativitat, la sensibilitat i augmenta la capacitat de concentració i expressió dels i les joves. Amb la pintura es disminueix l'ansietat i s'amenitzen les pors i les expectatives. A través d'un pinzell o d'una altra eina, les persones expressen les seues inquietuds i les seues emocions, es tranquil·litzen i asserenen. I al mateix temps, desenvolupen els seus gustos i perfils artístics.

La pintura és beneficiosa perquè ajuda al desenvolupament de la seua individualitat i de la seua autoestima, fomenta una personalitat creativa i inventiva, desenvolupa habilitats per a resolució de problemes, organitza les seues idees, estimula la seua comunicació, afavoreix l'expressió, la percepció, l'organització, desbloqueja la creativitat, afavoreix l'expressió dels sentiments, serena i tranquil·litza.

Si a aquesta activitat, habitualment individual, la dotem d'un caràcter grupal, es pot brindar l'oportunitat de compartir sentiments, emocions i, d'alguna manera, acostar cultures.

2.4

ACCIONS DE PARTICIPACIÓ CIUTADANA

Les accions de participació ciutadana permeten que la ciutadania identifique necessitats col·lectives i prenga decisions d'acció que permeten un reclam conjunt des del seu entorn més pròxim identificant causes locals i globals.

El treball comunitari no és solament treball per a la comunitat, ni en la comunitat; és un procés de transformació des de la comunitat: somiat, planificat, executat i avaluat per la pròpia comunitat. Els seus objectius són potenciar les forces i l'acció de la comunitat per a aconseguir una millor qualitat de vida per a la seua població i conquerir noves metes dins del procés social triat pels pobladors, exercint, per tant, un paper rellevant la participació en el mateix de tots els seus membres.

La manera d'aconseguir aquesta fi és sempre a través de la utilització, potenciació o creació de recursos, sent la pròpia comunitat el principal recurs per a tindre en compte en qualsevol intervenció comunitària. En aquest procés perseguim la millora de l'entorn social, en el sentit que la nostra intervenció la farem dependre de l'element territorial al qual sempre hem de fer referència.

S'entén l'exercici de la ciutadania com un procés formatiu, constant i continu imprescindible d'una banda per al desenvolupament de les persones com a ciutadans i ciutadanes, i per un altre, per a la conformació de societats veritablement democràtiques. D'aquesta forma, els ciutadans i ciutadanes ho són en tant que coneixen, s'impliquen i decideixen respecte dels assumptes de la seua comunitat.

Des del punt de vista de la intervenció social, la transformació de societats desiguals i injustes sols es pot començar des de la mateixa estructura, origen de les problemàtiques. Amb tal fi, és necessària, en primer lloc, la creació d'un actor de canvi: la comunitat mateixa. Parlem de comunitat entesa com un conjunt de persones que té interessos compartits, un coneixement mutu, capacitat per a arribar a acords, per a compartir estratègies i per a avaluar la seua progressió. Sense un procés de construcció de la comunitat només tindrem comunitats dependents.

En segon lloc, és igualment necessària la creació de mecanismes de participació, havent de generar o millorar les estructures de participació d'esta comunitat en els assumptes polítics de la seua pròpia comunitat. Es tracta d'articular models de democràcia participativa que servisquen com a instrument de transformació social i la finalitat de la qual siga la promoció d'una ciutadania activa per a la reducció de les desigualtats socials.

Són moltes les fórmules possibles. Es tracta que la ciutadania exercisca activament el seu paper a través de les diferents formes de participació existents. La manera de potenciar aquest treball comunitari passa, necessàriament, per l'adquisició de diverses habilitats democràtiques, a les quals donarem un breu repàs en els següents apartats.

La intervenció comunitària es caracteritza pel paper actiu i protagonista que prenen els membres de la comunitat en l'acció social. Lapalma (2001) la defineix com un conjunt de "processos intencionals de canvi, mitjançant mecanismes participatius tendents al desenvolupament

de recursos de la població, el desenvolupament d'organitzacions comunitàries autònomes, a la modificació de les representacions del seu rol en la societat i sobre el valor de les seues pròpies accions per a ser actiu en les condicions que les marginen i exclouen".

Així, es revela la importància de la participació com a segell distintiu del treball comunitari respecte a una altra mena d'intervenció social. La participació és l'acció i efecte de participar, que té en compte la implicació de la ciutadania per a involucrar-se, a través de processos participatius, en les qüestions que els concerneixen, a nivell polític, social, o de qualsevol altra índole. És el mitjà pel qual es construeix una democràcia, i és un criteri amb el qual s'han de jutjar aquestes (Hart, 1993).

Podríem enumerar els següents com els principis fonamentals inherents a la participació, d'acord amb Valero i Fernández (2015):

- Es basa en una decisió lliure i voluntària.
- Harmonitza la participació individual amb la col·lectiva.
- Genera al seu torn una cultura i organització participativa.
- Hi ha una actitud i una intenció de compartir objectius i esforços.

Podria definir-se la participació com un dels principis clau de l'educació, i en concret, de la cerca d'autonomia en l'ésser humà. La implantació dels sistemes democràtics, dels sistemes educatius públics o la millora de les condicions de les classes més populars van facilitar la seua aparició i desenvolupament, i a més ho van basar en un voluntariat activista, de compromís cívic i millora social.

La participació a través del voluntariat suposa un element essencial per al desenvolupament individual de la persona, així com per al desenvolupament comunitari. Les persones poden aprendre a conviure, a col·laborar, a aportar el seu temps i els seus esforços en la construcció de la millora de la societat en la qual s'insereixen.

En definitiva, la participació es converteix en un instrument educatiu capaç d'augmentar la responsabilitat de la persona, fomentar la vitalitat i la creativitat social, però alhora un deure que ens compromet amb la nostra realitat més pròxima.

Per a educar per a la participació s'ha de potenciar que la persona siga capaç de:

- Analitzar críticament les necessitats del seu entorn immediat.
- Prendre decisions sobre la seua implicació en el canvi de la realitat observada.
- Assumir responsabilitats en aquest procés.
- Organitzar-se juntament amb la resta de les persones o entitats implicades per a desenvolupar les tasques de manera coordinada.
- Avaluar i analitzar els resultats de la seua intervenció i, en general, de tot el procés, per a ser capaç de millorar la seua participació en un futur.

SABER, VOLER I PODER PARTICIPAR

Se sol comparar la participació amb un tamboret de tres potes, en el qual les tres són imprescindibles perquè es mantinga l'equilibri i no col·lapse l'estructura. A continuació, detallarem una mica més sobre cadascun d'aquests pilars fonamentals: saber participar, voler participar i poder participar.

SABER PARTICIPAR

És imprescindible per a poder sumar-se a un procés participatiu, o fins i tot per a generar-lo, tindre una sèrie de coneixements i habilitats adquirits amb el temps que ens permeten canalitzar la nostra energia i voluntat de manera adequada. Per exemple, si mai hem pres part en una assemblea, difícilment podrem expressar-nos en una per primera vegada o podrem organitzar-la, o si mai hem tingut experiència associativa, serà complicat que creem una associació des de zero.

VOLER PARTICIPAR

Un altre dels pilars fonamentals per a la participació és l'existència de voluntat per a la participació. No podrem participar si no és pel nostre propi interés. Animar a la participació només serveix si realment genera en l'altra persona la necessitat de participar, però una participació obligada, imposada, difícilment donarà resultat. A més, aquesta participació perdria el seu sentit transformador i de creixement individual, arribant a generar sentiments negatius en la persona.

PODER PARTICIPAR

Finalment, però no per això menys important, hem d'esmentar la importància que té poder participar. Moltes vegades pot donar-se la confluència de voluntat per a la participació i eines per a dur-la a terme, però donar-se la casuística de no poder participar per diversos motius: impossibilitat a nivell individual (falta de temps, recursos, etc.), falta de recursos públics, impediments polítics... Si les condicions no són favorables en qualsevol d'aquests sentits, serà impossible que la persona puga exercir la participació.

TIPUS DE PARTICIPACIÓ

Dins del concepte de participació, les classificacions que podem trobar són diverses.

Partint de les classificacions que ofereix Hidalgo (2019) *i La Participació Ciutadana: Definició i Tipus de Participació* (2019), les de major rellevància per a l'àmbit que ens concerneix són les següents:

- En funció de l'àmbit sobre el qual focalitzen la seua actuació:
  - Participació en l'àmbit públic. Fa referència a aspectes globals, i inclou la participació tant ciutadana com política.
  - Participació en l'àmbit privat. Té com a objectiu el desenvolupament de les comunitats a un nivell més intern, i inclou la participació social i la participació comunitària.
- En funció dels agents implicats en aquesta:
  - Participació individual. Es produeix quan la persona, de manera individual, duu a terme processos participatius; per exemple, mitjançant el seu exercici del dret a vot en unes eleccions.
  - Participació col·lectiva. Es duu a terme quan la persona s'integra dins d'un grup per a portar a terme el procés participatiu, compartint els membres d'aquest grup uns objectius comuns i una identitat col·lectiva; per exemple, formant part d'una associació.

PARTICIPACIÓ CIUTADANA

La participació ciutadana implica la intervenció de la ciutadania en la gestió governamental, a través de processos de democràcia participativa. Mecanismes com les assemblees ciutadanes, els referèndums, les rendicions de comptes o les consultes ciutadanes suposen eines per a la participació ciutadana, mitjançant les quals el Govern pot conéixer fidedignament l'opinió de la ciutadania i obrar, normalment, en conseqüència. Aquests processos són potenciats pels ens públics.

PARTICIPACIÓ POLÍTICA

Parlant de participació política, fem referència a les accions que la ciutadania pot dur a terme per a influir en les polítiques públiques. A diferència de la participació ciutadana, les accions en aquest cas solen iniciar-se directament per les i els ciutadans. Alguns mitjans per a la participació política són l'execució del dret a vot, les activitats de protesta, o l'adhesió a nivell particular a un grup polític, que pot anar des de prestar suport econòmic fins a ser membre de ple dret de l'organització.

PARTICIPACIÓ SOCIAL

En quant a la participació social, ens referim a activitats que defensen l'aportació col·lectiva per a la millora de la societat, a través d'actituds proactives que proposen la corresponsabilitat entre els ens públics i la pròpia societat en la seua gestió. Implica l'agrupació de les persones en organitzacions de la societat per a la defensa i representació dels seus interessos.

PARTICIPACIÓ COMUNITÀRIA

Si ens referim a la participació comunitària, estem parlant de les accions desenvolupades per una comunitat en cerca de la millora de les seues pròpies condicions de vida.

Es defineix una comunitat com un grup de persones o agents que comparteixen elements en comú, com poden ser l'idioma, costums, valors, tasques, visió del món, edat, ubicació geogràfica, estatus social, rols, etc. Suposen una unitat social amb una història i evolució determinada, que forma part d'un context social major.

PARTICIPACIÓ INDIVIDUAL

En casos concrets, la participació es pot dur a terme a nivell individual. S'han plantejat infinitat de mecanismes de participació individual (Maia i Font, 2004), que hui dia tenen un acolliment variable, i entre les quals cal destacar els Sufragis, els Referèndums, les Consultes populars, les Enquestes Deliberatives i els Jurats Ciutadans, entre molts altres.

Aquest tipus de participació és qüestionat i criticat pel món acadèmic, el qual considera que la ciutadania té poca capacitat per a informar-se adequadament a nivell individual i dur a terme, per això, un procés racional de presa de decisions. A més, se suma a això el perill de manipulació al qual poden veure's sotmeses aquestes persones, accentuat pels mitjans de comunicació i la gran influència d'aquests sobre la manera de pensar de la ciutadania.

No obstant això, la seua posada en pràctica resulta de marcada importància, ja que permet que la ciutadania mostre la seua opinió individual i s'implique als processos de decisió sobre qüestions que els afecten directament. Una línia de treball en la línia de l'educació per a la participació individual seria dotar d'eines per a una participació individual informada i reflexiva.

PARTICIPACIÓ COL·LECTIVA

És molt important prendre en consideració que un element transcendental de la participació és el grup. Malgrat que algunes vegades la participació es duu a terme de manera individual, l'agrupació de persones a la recerca del compliment d'un objectiu comú dota de major força la tasca individual, conferint a més un valor social afegit a l'acte de participar. En apartats posteriors es dedicarà un major espai per a parlar de les implicacions del concepte de grup i les seues característiques.

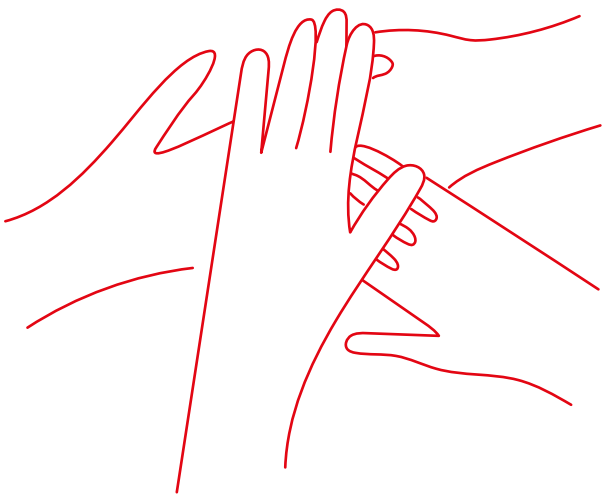

ESCALA DE PARTICIPACIÓ

Arnstein (1971) proposa una tipologia de huit nivells de participació que és representada gràficament per una escala. Cada escaló correspon a la quantitat de poder ciutadà en la determinació de les decisions, com es mostra en la següent taula:

8	CONTROL CIUTADÀ	GRAUS DE PODER CIUTADÀ
7	PODER DELEGAT	
6	ASSOCIACIÓ	
5	APAIVAGAMENT	GRAUS DE SIMBOLISME
4	CONSULTA	
3	INFORMACIÓ	
2	TERÀPIA	NO-PARTICIPACIÓ
1	MANIPULACIÓ	

El nivell de poder de decisió ciutadana és inexistent en els escalons que conformen la base, i va augmentant gradualment fins a aconseguir una participació ciutadana real en l'últim escaló. Les característiques de cadascun d'aquests escalons, resumides a partir de l'obra de Arnstein, són les següents:

- **Manipulació:** Els ciutadans són instal·lats en consells i comités que només funcionen com a vehicle d' "educació" per part dels actors poderosos. Els ciutadans "educats" reprodueixen i donen suport a les disposicions dels actors poderosos en els mitjans participatius en

els quals han sigut instruïts. Parteix del pressupost que el pla proposat és el millor i el treball de participació es limita a aconseguir el suport del públic a través de les relacions públiques.

- **Teràpia:** en aquest cas l'objectiu és "curar" als ciutadans. En compte de solucionar el problema que genera la seua "patologia", aquest model intenta calmar els seus problemes a través d'una mena de teràpia grupal.
- **Informació:** un primer pas important per a aconseguir una autèntica participació. Els ciutadans són informats del pla proposat. El problema és que la informació és unidireccional, de manera que s'emet de dalt cap avall i no existeix cap canal per a la retroalimentació. No existeix la més mínima influència per part de la ciutadania.
- **Consulta:** consisteix a desenvolupar enquestes, reunions veïnals i consultes públiques. No obstant això, no garanteix que les opinions ciutadanes siguen escoltades.
- **Apaivagament:** consisteix a triar als i les ciutadanes que assessoraran en el projecte. No obstant això, els qui tenen el poder són els que decideixen qui té la legitimitat o el coneixement necessari per a participar, així que la participació pot proporcionar resultats a mesura allunyats del sentir comú de la societat.
- **Associació:** el poder és redistribuït a través de la negociació entre la ciutadania i els qui tenen el poder polític. S'estableixen responsabilitats de planificació i la presa de decisions és compartida, habitualment a través de comissions mixtes. Existeix un equilibri entre ciutadania i titulars del poder polític.
- **Poder delegat:** la ciutadania té una clara majoria dels llocs en les comissions i aquestes comissions tenen facultats reals per a prendre decisions a través de la delegació. La societat té així el poder per a assegurar una autèntica rendició de comptes davant ella en el programa concret.
- **Control ciutadà:** la ciutadania maneja tot el treball de planificació, formulació de polítiques i gestió de programes des del principi fins a la fi. No hi ha intermediaris i controlen directament els fons necessaris per a dur a terme el projecte.

LIDERATGE I CURA EN LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA

La participació comunitària és el resultat d'un procés, on els agents comunitaris van transitant per diversos nivells creixents d'autonomia i col·laboració fins a arribar a la presa de decisions. Resulta imprescindible, doncs, fer referència al lideratge comunitari, ja que és aquest un factor psicosocial facilitador o obstaculitzador en l'articulació i enfortiment comunitari (Montero, 2003).

Aquest lideratge es manifesta en l'espai públic, reuneix idees, proposa fulls de ruta, construeix agendes de treball, mapeig i articula amb actors amb finalitats públics, per la qual cosa la seua presència és imprescindible per a crear ponts entre la ciutadania i les diferents carteres d'estat. El líder ciutadà promou i dinamitza les accions particulars de les poblacions a les quals representen.

Dins d'un grup és habitual que se succeïsquen diferents líders, formalment triats o naturalment reconeguts, i els seus estils poden ser diversos depenent de la seua personalitat, de les seues capacitats, o fins i tot de la situació. Els estils de lideratge amb els quals ens solem trobar són els següents.

LÍDER LAISSEZ FAIRE

Aquesta és una paraula francesa que significa "deixar fer" i serveix per a identificar a aquella mena de líder que permet que els seus seguidors facen el que consideren més adequat. Sota aquesta mena de lideratge la gent té completa autonomia, se'ls proveeix tota la informació i s'intervé únicament quan algun d'ells ho sol·licita.

Aquest tipus de lideratge pot ser intencional o accidental. Alguns líders d'aquesta classe a propòsit permeten que els seus seguidors tinguen completa autonomia mentre que uns altres senzillament no s'ocupen de dur a terme les seues tasques i abandonen a la seua gent.

Els líders laissez faire comprenen que dirigeixen gent amb molt de talent o que saben bastant sobre el que fan i que per tant poden deixar-los a ells la responsabilitat de prendre decisions delicades; no obstant això, una altra classe de líder laissez faire fracassen en proveir lideratge i

motivació als seus seguidors, la qual cosa moltes vegades ocorre quan aquestes persones no tenen el potencial per a fer tasques pel seu compte.

Quan el líder laissez faire coneix a la seua gent i intencionalment genera un espai on dóna llibertat per al treball individual genera un alt nivell de motivació entre la seua gent; però quan les persones no tenen les competències necessàries i són "abandonades" es produeix l'efecte contrari.

LÍDER AUTOCRÀTIC

Els líders autocràtics o autoritaris són aquells que tenen un control complet sobre la presa de decisions. El líder autoritari o autocràtic pren les decisions grans i xicotetes, decideix com i quan fer cada cosa i sempre pensa que el que ell o ella diu és la millor opció. Les decisions d'un líder autoritari o autocràtic no poden ser qüestionades. Els líders autoritaris o autocràtics són meticulosos en el planejament i esperen que els seus seguidors confien cegament en les seues decisions.

Hi ha certs beneficis d'aquesta mena de lideratge. Per exemple, aquest tipus de lideratge és útil quan es necessita prendre decisions immediates. Altres vegades el tipus de persones que conformen el grup de treball requereixen d'un lideratge fort perquè d'una altra manera serà difícil posar a tots a treballar per una causa comuna.

Un líder autocràtic és especialment útil o necessari en temps de crisi, d'emergència o d'alt nivell d'estrès, on la resta està ocupada o confusa, el líder autocràtic manté la calma i posa a tots a treballar per a solucionar la situació.

Òbviament, els desavantatges que presenta són la desmotivació en el grup de seguidors, deguda en gran part a la infravaloració a la que són sotmeses sistemàticament les seues idees.

LÍDER DEMOCRÀTIC

Estos són aquells líders que es prenen el temps per a compartir amb la resta i motiven la seua participació en la presa de decisions. D'aquesta manera un líder participatiu o democràtic creu que enfronta millor tota situació en incloure a les persones involucrades en la presa de decisions.

Els seguidors d'altra banda se senten involucrats i tractaran de posar en pràctica el que ells mateixos han decidit. Tendeixen a sentir-se valorats ja que les seues opinions s'han tingut en compte.

Aquest tipus de lideratge té molts beneficis, però també mostra alguns problemes. Aquest tipus de lideratge requereix d'un major temps per a arribar a una decisió. Per tant, la presa de decisions pot ser un procés més lent sota un líder democràtic.

No obstant això, un lideratge democràtic en el si d'una organització ciutadana, aconsegueix motivar a les persones a donar el millor de si mateixes. És imprescindible que les persones senten que són escoltades i valorades, perquè així s'implicaran molt més.

Per a treballar una participació ciutadana adequada és necessari treballar en la construcció i formació idònia de líders ciutadans que siguen les veus de les comunitats, organitzacions, gremis, empreses privades, que propicien escenaris on es desembolica la quotidianitat, la mediació, la proximitat, la institucionalitat i la política entre autoritats i poblacions; és a dir, que siga un articulador en la contribució d'agendes públiques per al canvi institucional i social.

EL GRUP COM A ELEMENT CLAU PER A LA PARTICIPACIÓ

És molt important prendre en consideració que un element transcendental de la participació és el grup. Malgrat que algunes vegades la participació es duu a terme de manera individual, l'agrupació de persones a la recerca del compliment d'un objectiu comú dota de major força la tasca individual, conferint a més un valor social afegit a l'acte de participar.

Cal subratllar que s'entén per grup una mica més que una col·lecció de persones. Per a poder fer referència a un grup, és essencial tindre en compte les relacions internes entre els membres del grup i les influències que té el grup sobre les pròpies persones i els subgrups que pogueren trobar-se.

En general, un grup presenta les següents característiques:

- Existència d'un objectiu comú, compartit en major o en menor mesura.
- Regles de pertinença, explícites en major o en menor mesura.

- Identitat col·lectiva, reconeguda en major o en menor mesura.

El grup és una realitat viva, dinàmica, en constant evolució. Des que naix fins que mor, duu a terme un recorregut, en part previsible i en part no. El grup pot evolucionar en tots o en alguns dels aspectes que el constitueixen: en els objectius (s'amplien, es retallen, es modifiquen), en el clima, en les relacions entre els membres, etc.

Quan ens situem enfront d'un grup, hem de tindre en compte que el grup està viu i per tant en constant evolució. Resulta imprescindible conéixer les diferents fases que previsiblement travessarà aquest grup. Normalment, en un grup esdevenen les següents etapes:

Etapa de formació: es genera el grup per l'existència d'un objectiu comú. Les dificultats que produeix la falta d'experiència creen estats d'expectatives, ansietat i certa tensió, que se superen amb relativa facilitat per la il·lusió existent i les ganes de seguir avant.

- **Etapa de conflicte:** ací sorgirà la pèrdua, en part, de la il·lusió, i per tant sorgiran els malentesos, les necessitats insatisfetes, les lluites de poder, la falta de claredat en els objectius, etc. Les tensions són necessàries per al procés de maduració del grup, són pas obligat per a conéixer-se, créixer individual i col·lectivament, per la qual cosa un grup que vulga créixer ha d'aprendre a enfrontar-se als conflictes, a abordar-los convenientment. En la pràctica, ocorre que els grups amaguen els conflictes, els reprimeixen per por de destapar forces incontrolades o per una qüestió d'imatge cap a l'exterior. Sol arribar un punt en què no es poden contindre més, i llavors les conseqüències solen ser molt negatives, generant dolor i, a vegades, la dissolució del grup.

- **Etapa d'organització:** el grup decideix aprendre a resoldre conflictes, a prendre decisions consensuades, a treballar en equip. Els diferents rols es van ajustant, es comença a reconéixer a cadascú com és, les necessitats individuals s'harmonitzen amb les necessitats del grup. Es té més consciència de la identitat col·lectiva.

- **Etapa d'interacció:** el grup se sent cohesionat, les relacions interpersonals tenen qualitat efectiva. La productivitat és alta, el grup funciona bé en la consecució dels seus objectius. El lideratge es distribueix entre els seus membres.

Aquest procés no és estàtic, ni rígid; el pas per les diferents etapes depén del grup. A més, circumstàncies externes (arribada d'una persona nova, canvi en la realitat social de la qual sorgeix el grup, etc), poden fer recaure el grup des d'una etapa de maduració avançada cap a estats anteriors.

Tot grup humà és un lloc de forces, creadores o destructives, d'impuls o de fre. És un camp d'interrelacions on naixen i es desenvolupen, sovint de manera inconscient, sentiments de tota classe i intensitat, atraccions i divergències (J.L. Escorihuela, 2006).

Es crearan diferents tipus de relacions intragrupals (s'estableixen i assenten els rols i es proclama el lideratge), i a vegades es creen conflictes entre elles. Els membres d'un grup, des del moment que entren a formar part d'aquest, pateixen una desindividualització (pèrdua de la identitat personal), per a passar a ser un membre més de l'equip en el qual es troben treballant.

Conéixer les característiques del grup i les diferents etapes que travessa suposa un element imprescindible per a situar-se enfront d'un grup o formar part d'ell, i poder així participar o potenciar la participació d'aquest.

3.

CONCLUSIONS I BIBLIOGRAFIA

A LA FRESCA

CONCLUSIONS

Al llarg del present material hem donat un breu repàs als Objectius del Desenvolupament Sostenible com a base per a la transformació ciutadana, centrant-nos en quatre eixos de treball fonamentals (la igualtat d'oportunitats entre homes i dones, el Compromís i cura de la Terra, la interculturalitat i desenvolupament de la competència intercultural, els Drets Humans i participació ciutadana), tots ells emmarcats en la importància del desenvolupament d'una educació integral.

Hem passat després a descriure les quatre línies de treball que es deriven d'aquestes necessitats enumerades prèviament, entre elles la Investigació Social, la Formació (destacant el ApS com a eina educativa transformadora), l'Art com a eina mediadora i les accions de Participació ciutadana.

Aquesta proposta de treball parteix de la necessitat del canvi social, i de les possibilitats que ens brinda una educació intercultural, que es basa en el respecte per l'altra persona i en l'intercanvi a través de la convivència. Aquest procés de transformació social des de la pròpia comunitat, pensat, ideat i executat per la pròpia comunitat, pot ser motor de canvi per a la consecució dels ODS i el compliment de l'Agenda 2030, iniciat des d'allò local, però sempre amb una perspectiva global.

El compliment de l'Agenda deixa de ser, cada vegada més, una opció, i passa a ser una necessitat. El desenvolupament d'espais per a l'intercanvi, que possibiliten una educació holística, ha de ser la base per a la millora comunitària com a part d'una ciutadania global.

Esperem que aquest material haja servit com a guia per a la reflexió, per a l'auto-qüestionament, per a l'aprenentatge, però sobretot per a la motivació cap a la possibilitat de canviar la situació en què ens trobem per una proposta més sostenible i respectuosa, no sols amb el nostre planeta, sinó també amb la resta de les persones amb les quals convivim, ja siguen veïnes o visquen a milers de quilòmetres de distància. Del xicotet canvi personal depén en gran manera l'èxit de les propostes que ací s'aborden.

BIBLIOGRAFIA

- Arnstein, S. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*, 35 (4), 216-224.

- Hart, R. (1993). La participación de los niños. De la participación simbólica a la participación auténtica. *Ensayos Innocenti* (4), UNICEF.

- Hidalgo, H. (Marzo 2016). *Participación social política y ciudadana (tipos, características, modalidades y formas de participación).* Monografías: https://www.monografias.com/trabajos107/participacion-social-politica-y-ciudadana-tipos/participacion-social-politica-y-ciudadana-tipos

- Equipo del Informe de Seguimiento de la Educación en el Mundo (2019). Informe de Seguimiento de la Educación en el Mundo, 2019: Migración, desplazamiento y educación. Ediciones UNESCO.

- *La Participación Ciudadana: Definición y Tipos de Participación.* (2017). Divulgación Dinámica. The Education Club: https://www.divulgaciondinamica.es/blog/participacion-ciudadana-definicion-tipos-participacion/

- Montero, M. (2006). *Teoría y práctica de la psicología comunitaria. La tensión entre comunidad y sociedad.* Buenos Aires: Paidós.

- Mosaiko (2012). Reflexiones sobre Movilización social 2008-2012. Bilbao.

- Robles, JM. y Ganuza, E. (2011). Internet y Deliberación. Dos ideas para comprender cómo afrontan los Indignados la participación política. *Sociedad y utopía: Revista de ciencias sociales,* 38, 243-262.

- Instituto de Estadística de la UNESCO. (2015). Subsanar la promesa incumplida de la Educación para Todos: conclusiones de la iniciativa global por los niños fuera de la escuela. *Perfiles educativos*, 37(148), 192-205.

- Valero, X. y Fernández, J. (coord.). (2015). Didáctica de la Animación Juvenil. Valencia: Auca, projectes educatius, SL.

entreculturas
ONG · JESUITA